

JOGURALOM, JOGÁLLAM – ESZMÉNYISÉGTŐL A ZSAROLÁSIG

VARGA Csaba
professor emeritus (PPKE JÁK)

1. Újraszületés és hívószóvá válás a második világháború után

A második világháború végkifejletét megrendülések követték a nemzetközi politikában s természetszerűleg a jogban is. A győzelem is, a vereség is újragondoltatta a jogpozitivizmus kritikátlan uralmának továbbfolytathatóságát, mely a *Das Recht ist das Recht!* makacssága jegyében a két háború közti drámai hatalomváltásokkal született új, és hamarosan diktatórikussá vált rezsimeknek rezzenéstelenül utat engedett; rákényszerült a természetjog alapvetéseinek mint az emberi társadalom elemi létfeltételei biztosítása szükségének újragondolására; megfordította a jog végső céljainak s értékeinek elfogadott sorrendjét, immár első helyre téve az igazságosság keresését, mint amit követhet majd a jogbiztonság garantálása, hiszen meg kellett tapasztalnia, hogy totális elembertelenedés esetén már semmiféle jogbiztonságnak nem lesz többé értéke; és életet lehelt olyan, az addigi jogéletnek úgyszólván a peremén lebegő fogalmakba, mint amilyen az emberi jogoknak, valamint a jogállamiságnak/joguralomnak ámbár korántsem ismeretlen, de nem is túlságosan művelt képzete volt.

A kataklizma után elsődlegesen az emberi jogokról kellett kinyilvánítani, hogy mik is ezek és miféle oltalmazottságra tartanak igényt. Nos, sodródva a hidegháború felé, már az Egyesült Nemzetek Szervezetének a létrehozatala (1945) sem volt csekély próbatétel, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata elfogadása (1949) körül pedig egyenesen sokszereplős frakcióharcok dúltak azért, hogy mik neveztessenek meg ennek oltalmában és miként. Akkor még elégségesnek tűnt biztosításuk legtágabb keretként valamiféle „jog + uralom” vagy „jog + állam” egymáshoz rendelt kapcsolni ezekhez, nehogy netalán alulról induló lázadásnak kelljen kikényszerítenie tartalmát. Ekkor, ezért és ennek dokumentumában fogalmaztak úgy, hogy „*human rights should be protected by the rule of law*” (ahol a terminus inkább jelent még egyszerűen jogi

szabályt, semmint klasszikus joguralmat¹), illetőleg úgy, hogy „*il est essentiel que les droits de l'homme soient protégés par un régime de droit*”² (ahol még – lévén az État de droit fogalmát a német fogalmi kultúrából és gondolkodásmódból vették át – eszükbe sem jutott, hogy ez rokoni szálon kötődhetnék az angol–amerikai *rule of law*-hoz).

Különbféle gondolati hagyományok rendezetlen kavargásában mindenekelőtt az eu-ro-atlanti Nyugat és a bolsevik Kelet szembekerülése készítette az előbbi önazonossága tisztázására, majd politikai okokból, vagyis a keleti fél ledorongolására s diktatúrájának ellenpólusaként karolta fel a ‘joguralom’ pozitív csengésű hagyományát. Mindenesetre 1957-ben Chicagóban megvitatták. Egy év múltán azonban a szovjettől vezetett tömb Varsóban tromfolt: saját változatként a szocialista törvényességet állították elő. Majd további egy év után New Delhiben egy Ázsia törekvéseit is magában foglaló szintéziskísérlettel állottak elő. Mindenesetre az e körbe eső hagyományt Chicago a jog felsőbbrendűsége (*supremacy of law*) gyanánt összegezte. A francia hagyomány ezt nemes egyszerűséggel törvényességre (*légalité*) rövidítette, amihez még tetszőleges tartalmiságokat kapcsolhattak a résztvevők. Ennek összességét definiálta Újdelhi úgy, hogy négy sűrű oldal rengeteg kérdésére kért országok, politikusok százaitól választ – ebből a materiából dolgozhat ma a történész.³

A második világháború végétől annak megéléséig, hogy a nyugati világot a szovjet atombomba fenyegeti, a levegőben egy szabad társadalom alapelemeként ott lappangott a joguralom képzete is, ám anélkül, hogy mindannak eszményítésén túl, amit az atlanti fősodor kívánatosnak látott, határozottabb formát öltött volna.⁴

Ezzel egy minden értelemben kiforratlan kifejezés megkezdte diadalútját. Hamarosan politikai és politikatudományi használatban termékenyült meg; onnan átkerült tartalmilag rögzítetlen utalásként a nemzetközi diplomácia; majd az Egyesült Nemze-

¹ Amerika nyelvi és kulturális önbezárulkozása okán Harvard egyébként kiváló katolikus gondolkodója, Mary Ann GLENDON – The Rule of Law in the Universal Declaration of Human Rights. *Northwestern Journal of International Human Rights*, vol. 2., no. 1. (2004) 4. – sem vette észre, hogy nem a terminus korai használatáról, hanem egyszerűen jog általi statuálásról van itt szó.

² https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf

³ Rule of Law as Understood in Western Countries / Le concept de la légalité dans les pays occidentaux. *Annales de la Faculté de droit d'Istanbul*, vol. IX., no. 12. (1959); ill. Milton KATZ – Rudolf B. SCHLESINGER – Max RHEINSTEIN: International Association of Legal Science: The Colloquia at Chicago, September 8–16, 1957. *American Journal of Comparative Law*, vol. 6., no. 4. (1957) 518–525.; majd *Le concept de la légalité dans les pays socialistes*. (Colloque de l'AIJS, 10–16 septembre 1958.) [Cahiers de l'Académie Polonaise des Sciences 21] Wrocław–Warszawa, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1961.; ill. János TÓTH: Le droit comparé dans l'Europe de l'Est. *Revue de la Commission Internationale des Juristes*, vol. VI., no. 2 (1965) 274–278.; végül [International Commission of Jurists] (ed.): *The Rule of Law in a Free Society*. (A Report on the International Congress of Jurists, New Delhi, India, January 5–10, 1959, prep. Norman S. Marsh) Geneva, 1960. 183–186.

⁴ A jogásként, a Legfelső Bíróság tagjaként is működött amerikai államférfi, aki megválasztásától Roosevelt, majd Truman elnökök egyik legközelebbi munkatársa, utóbbi külügyminisztere is lett, visszaemlékezésének epilógusszerű összegzésében – James Francis BYRNES: *Speaking Frankly*. London–Toronto, Heinemann, [1947]. 314. – szól az ENSz és intézményei feladatáról úgy, hogy szóhasználatában – „a system of collective security that will *develop and enforce* the rule of law.” – a terminus még egy légius vágyként gondolt eszményi jog szabálya inkább, semmint valamiféle rendszerszerűvé fejlesztett fogalomban kodifikált követelmény.

tek Szervezete; s nem utolsó sorban az ENSZ ágenciáiként a Világbank és a Nemzetközi Monetáris Alap nyelvezetébe.⁵ Nem véletlen az ezredforduló csipős jellemzése éppen a joguralom eszméjének egyik legharcosabb ösztönzőjétől, miszerint „Aligha van manapság külpolitikai vita anélkül, hogy valaki ne javasolná a joguralmat a világ bajainak megoldására”.⁶ Hidegháborús használatának emlékezetét mintha szakadatlanul őrizte volna, hiszen eleinte a Nyugat kiválóságának szimbólumaként, majd a Keletet megszegyenítő ellentét kifejezéseként,⁷ végül az ENSZ nemzetközi fejlesztésekkel megbízott pénzügyi szervezeteinél már kifejezetten zsaroló egyoldalúsággal, lényegében a befektető Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok jogi megoldásai átvétele kikényszerítésének eszközeként használták.⁸ A végeredmény egy általánosságokba bukó retorikus túlhasználat, ebben inflálódás és elhasználódás – mind a nemzetközi kapcsolatokban, mind az Európai Uniónak különösen a közép- és kelet-európai országokkal való bővülése utáni gyakorlatában.⁹ Ilyen robbanást mutat már önmagában az a robbanásszerű növekvés, amellyel – szövegygyakoriságból s könyvcímekből kitetszően – divatszóvá vált:¹⁰

szó	internetes előfordulás
<i>rule of law</i>	105.000.000
<i>Rechtsstaat</i>	4.000.000
<i>État de droit</i>	6.500.000
<i>jogállam</i>	500.000
<i>joguralom</i>	150.000

⁵ Az e-világban a ‘rule of law’ a ‘United Nations’ társaságában 15.000.000 s a ‘European Union’ összefüggésében 13.300.000, továbbá a ‘World Bank’ társaságában 6.150.000 s az ‘International Monetary Fund’ egyidejűségével pedig 1.510.000 alkalommal fordul elő. Német nyelven a ‘Rechtsstaat’ és a ‘Vereinte Nationen’ párossága viszont 113.000, az ‘Europäische Union’ esetében pedig 167.000 előfordulást mutat.

⁶ Thomas CAROTHERS: *The Rule of Law Revival. Foreign Affairs*, vol. 77., no. 2. (1998) 95.

⁷ Napjainkban is vezető emberjogi mozgalomként az International Commission of Jurists 1952-ben Nyugat-Berlinben hidegháborús harcos szervezetként CIA-támogatással jött létre – Howard B. TOLLEY: *The International Commission of Jurists: Global Advocates for Human Rights*. [Pennsylvania Studies in Human Rights] Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 1994. I. fejt., miután a Párizsban 1946-ban a Nobel-békedíjas René Cassin, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata majdani betervezője első elnökletével létesített International Association of Democratic Lawyers szervezetét szovjet-bérencé kiáltották ki, mivel dokumentálni kezdte az USA koreai háborús bűneit.

⁸ Vö. pl. VARGA Csaba: *Jogátvitel, jogátvétel (Fogalmi elemzés napjaink globalista tendenciái tükrében)*. In: VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón: Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2004. 69–97. <http://mek.oszk.hu/15100/15172/15172.pdf>

⁹ Vö. pl. VARGA Csaba: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben)*. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2009. I. fejt., 4.1. pont, 19–28. <http://mek.oszk.hu/15100/15173>

¹⁰ Előfordulása magyar címként eltérő képet mutat. Azért volt egykor gyakori egyik kifejezése, mert a valahai *Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle* (1903–1938) döntvénytárat és gazdag könyvsorozatot egyaránt gondozott. Könyvcímeként kizárólag BALOGH Arthur: *Jogállam*. [Értekezések a társadalmi tudományok köréből XIV:8] Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914. művében szerepel, majd a közelmúltban TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam: Antológia a rule of law és a Rechtsstaat irodalmának köréből*. [Jogfilozófiák] Budapest, [Osiris-Századvég], 1995. gyűjteményében.

könyvcímben előfordulás	1944–59	1960–75	1976–91	1992–2007	2008–20
<i>rule of law</i> ¹¹	32	96	64	544	1120
<i>Rechtsstaat</i>	30	120	180	180	270

Érdekes körülmény, hogy a terminus divatossá válásának ideje pontosan a hidegháború végét, a kéthatalmi világrend összeomlásának környékét jelzi, s ezzel annak az időszaknak a kezdetét is, amikor a szovjet birodalmiság megszűntével Közép- és Kelet-Európa egyszeriben maga vált nemzetközi problémává azzal, hogy elkezdte régi helyét újrakeresni a világban.¹²

Általános és divatos *hívószó*vá lett tehát, amivel boldog-boldogtalan önnön büszkeségét vagy mások iránti megvetését egyaránt kifejezheti. Amely tartalmatlanodás, úgyszólván halandzsa értékű fecsegések közhelyévé válás egyébként a mögöttes közügy azon hiteles politikus és tudós szereplőit sújtja leginkább, akik tényleg ennek mögöttes ideájáért a fejlődőnek mondott világban küszködnek,¹³ egyik legnagyobb ellenségüket pontosan azokban látva, akik öntömjénezéssel éppen ezt ajánozzák csodaszerként.¹⁴

Carl Schmitt már az 1930-as évek elején lesajnálóan szólt a *Rechtsstaat* emlegetéseiről, mert annyi mindent jelenthet, mint külön-külön a *Recht* és a *Staat*; s így nincs is más tulajdonsága, mint hogy jó a hangzása, így hát ezzel revolverezve bármely ellenfelünket szabadon becsmérelhetjük.¹⁵ Amerikai specialisták már évtizedek óta arra panaszkodnak, hogy

„a »joguralom« csupasz kifejezése ideologikus visszaélések és elterjedt túlhasználat okán mára jelentés nélküli lett. Egyszerűen betagozódott azon önfényező retorikai fogások sorába, amikkel angol–amerikai politikusok saját

¹¹ A *rule of law* könyvcímként azért lett már korán gyakori, mert az International Commission of Jurists előszeretettel használta bármely problémás helyzet elemzésekor egyszerre kontrasztként s a feldolgozás nézőpontjaként, mint pl. az [International Commission of Jurists] (ed.): *The Hungarian Situation and the Rule of Law*. The Hague, International Commission of Jurists, 1957. kiadványa esetén.

¹² Még e látszólag politikamentes kérdésben sincs sem őszinteség, sem tisztánlátás. A terminus előtérbe kerülését lengyel gyökerei ellenére Martin KRYGIER: *The Rule of Law after the Short Twentieth Century: Launching a Global Career*. In: Robert NOBLES – David SCHIFF (eds.): *Law, Society and Community: Essays in Honour of Roger Cotterrell*. Farnham (Surrey), Ashgate, 2014. 327–346. – a hidegháború utáni atlanti és nyugat-európai világ ideológia-csömörében, egy újabb értelmező – Ronald JANSE: *Why Did the Rule of Law Revive? The Hague Journal on the Rule of Law*, vol. 11., no. 2–3. (2019) 341–348. – az európai közösségiség forma-változásaiban látja.

¹³ L. Gordon FLAKE: Preface and Acknowledgments. In: [The Mansfield Center for Pacific Affairs] (ed.): *The Rule of Law: Perspectives from the Pacific Rim*. [Findlay, Ohio], The Mansfield Center for Pacific Affairs, 2000. vii. – írja, hogy „a ’joguralom’ napjaink divatszavává lett, és gyakran receptszerű csodaszerré az ázsiai nemzetek előtt álló fejlődés számtalan kihívására. E vitákban azonban az már ritkán sikeredik, hogy a ’joguralom’ fogalmára kellő gondosságú meghatározást is kínáljanak.”

¹⁴ Pl. Randall PEERENBOOM: *Varieties of Rule of Law: An Introduction and Provisional Conclusion*. In: Randall PEERENBOOM (ed.): *Asian Discourses of Rule of Law: Theories and Implementation of Rule of Law in Twelve Asian Countries, France and the U.S.* London–New York, Routledge, 2004. 33.

¹⁵ Carl SCHMITT: *Legalität und Legitimität*. [1932.] Berlin, Duncker & Humblot, 1988. 19.

megnyilatkozásaikat ékesítgetik. [...] Uralkodó osztályunk fecselymódjának része ez, amiért felesleges lenne intellektuális erőfeszítést mozgósítanunk”.¹⁶

Másokat éppen ez a kiáltó jelentéshiány ösztönöz arra, hogy valóban feltáró, nem ritkán monografikus munkálatokba fogjanak. Amelyek viszont tudományos elemzés címén – hiszen kiművelt háttér, kifejecesedett doktrinális szerkezet és dogmatika híján magának a fogalomnak alig lehet kapaszkodója¹⁷ – gyakran program- vagy hitvallás-szerűek lettek, amik a közjót úgymond elérendő, szerzőik saját megvallott céljait s azokhoz rendelő intézményi eljárásokat és technikákat taglalnak.

Szót látunk itt, szavakat s azok változó használatát, és a különféle használatok változó, napjainkban vezérszóvá növekvő intenzitását, amik alakulásának nyomon kísérése tanulmányunk voltaképpeni tárgya. Fogalomként kell kezelnünk ezeket, mert az irodalom, sőt olykor a tételes jog is ekként rendelkezik róluk, noha nem tudhatjuk, hogy közelebb kerültünk-e – s egyáltalán kerülhetünk-e – voltaképpeni jelentéséhez, mint a jogfogalom kanti keresésekor;¹⁸ hiszen ott legalább az ismerettárgyat megjelentnek, majdhogynem kézzelfoghatónak vélhettük, míg itt ennek, egy működtetésnek a minőség-megnevezéséről van szó.¹⁹

2. A mai használat parttalansága

A jogtudomány elsőként azt szokta megállapítani, hogy *lényegi vonásaiban ez vitatott fogalom*.²⁰

¹⁶ Judith N. SHKLAR: Political Theory and the Rule of Law. In: Allan C. HUTCHINSON – Patrick MONAHAN (eds.): *The Rule of Law: Ideal or Ideology*. Toronto, Carswell, 1987. 1.

¹⁷ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán: A Jó Állam jogállami követelményei. In: KAISER Tamás – Kis Norbert (szerk.): *A Jó Állam mérhetősége*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Jó Állam Kutatóműhely, 2014. 267. jellemzése szerint e komplex hiányban „nem is az a legfőbb nehézség, hogy a jogállamiságnak nincs széles körben elfogadott általános meghatározása, hanem hogy összetevőiről, alkotóelemeiről sincs egyetértés.”

¹⁸ „A jogászok még mindig keresik a »jog« fogalmának definícióját” – írta közel negyed évezrede Immanuel KANT: *A tiszta ész kritikája*. [Ford. Kis János.] [Szeged], Ictus, 1996. 558. {„Noch suchen die Juristen eine Definition zu ihrem Begriffe vom Recht.” *Kritik der reinen Vernunft*. [Philosophische Bibliothek 37a] Hamburg, Felix Meiner, 1956. [II.1.1.] 672.}

¹⁹ Módszertanilag hasonló feladattal birkózhatott pl. VARGA Csaba: Jog, jogi kultúra és jogi hagyomány. *Iustum Aequum Salutare*, XVII.évf., 2021/1. 191–219. feldolgozása is, ott azonban normatív megítélési igény fel sem vetődvén pusztán a tudományos leírás egyik lehetőségének megjelenítése lehetett a cél.

²⁰ W. B. GALLIE: Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 56., no. 1. (1956) 169. azon fogalmakat nevezte ilyennek, amelyek „helyes használatának kérdése óhatatlanul véget nem érő vitához vezet”, mert – mint John N. GRAY: On the Contestability of Social and Political Concepts. *Political Theory*, vol. 5., no. 3. (1977) 344. kifejtette – „önmagában sem a tapasztalat nyilvánvalósága, sem nyelvhasználat vagy logikai kánon nem dönthet” kérdéseikben; amikre tehát – folytatja Eugene GARVER: Rhetoric and Essentially Contested Arguments. *Philosophy & Rhetoric*, vol. 11., no. 3. (1978) 168. – jó válasz eleve nem lehetséges. Megjegyzendő, hogy csupán közel fél évszázaddal később kezdtek ilyenként láttatni művészeti és politikai kategóriákat, s ezek egyikeként a joguralom fogalmát. Vö. Jeremy WALDRON: Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (in Florida)? *Law and Philosophy*, vol. 21., no. 2. (2002) 137–164.; és David COLLIER – Fernando Daniel HIDALGO – Andra

Eleve olyan természetű,²¹ hogy „mindig vitatható”,²² mert nem lehet más, mint „egyszerre vitatott és ellentmondásos”,²³ hiszen „legkülönbözőbb módokon meghatározható rugalmasságú”,²⁴ szándékosan meghatározatlan s így bizonytalan fogalomról van szó.²⁵ Olyanról, amelynek „burkolt ígérete és kényelmes homályossága” okán²⁶ (aminek következtében „egyszerűen megfoghatatlan”, hiszen „szélsőséges eltérések uralkodnak felfogásaiban”²⁷) „senki sem lehet biztos a jelentésében”,²⁸ merthogy „semmilyen egyetértés nincs” abban,²⁹ hogy központi mag nélkül szóródó általánosságai egyáltalán

Olivia MACIUCEANU: Essentially Contested Concepts: Debates and Applications. *Journal of Political Ideologies*, vol. 11., no. 3. (2006) 211–246.

- ²¹ Petra BÁRD – Sergio CARRERA – Elspeth GUILD – Dimitry KOCHENOV: *An EU Mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights*. Annex II: Assessing the Need and Possibilities for the Establishment of an EU Scoreboard on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights. [Research paper.] [CEPS Paper in Liberty and Security in Europe 91] Brussels, European Parliamentary Research Service, 2016. 80. <https://europatársasag.hu/sites/default/files/open-space/documents/magyarorszagieuropa-társasag-eprstud579328annexiicepscoreboard12april.pdf> szerint „lehető legjobb meghatározása sem változtatható a joguralom alapvető természetén, ti. hogy az egy lényegileg vitatott fogalom.”
- ²² Augusto ZIMMERMANN: Rule of Law as a Culture of Legality: Legal and Extra-legal Elements for the Realisation of the Rule of Law in Society. *Murdoch University Electronic Journal of Law*, no. 2. (2007) <http://www5.austlii.edu.au/au/journals/MurdochUeJILaw/2007/2.html>
- ²³ T. R. S. ALLAN: Rule of Law (Rechtsstaat). In: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. 1980. <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/rule-of-law-rechtsstaat/v-1>
- ²⁴ Geranne LAUTENBACH: *The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 19. még hozzáteszi: „A joguralom különféle meghatározásaiból következően a joguralomnak nincsen egységes elfogadott formája.”
- ²⁵ Pl. Giovanni AJANI: Navigatori e giuristi: A proposito del trapianto de nozioni vaghe. In: Valentina BERTORELLO (a cura di): *Io comparo, tu compari egli compara: Che cosa, come, perché*. Milano, Giuffrè, 2003. 3–18.; Pietro COSTA: The Rule of Law: A Historical Introduction. In: Pietro COSTA – Danilo ZOLO (eds.): *The Rule of Law: History, Theory and Criticism*. [Law and Philosophy Library 80] Dordrecht, Springer, 2007. 74.; Richard H. FALLON, Jr.: »The Rule of Law« as a Concept in Constitutional Discourse. *Columbia Law Review*, vol. 97., no. 1. (2007) 1. és 6.; Ugo MATTEI – Laura NADER: *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*. Oxford, Blackwell, 2008. 10.; Daniel B. RODRIGUEZ – Mathew D. MCCUBBINS – Barry R. WEINGAST: The Rule of Law Unplugged. *Emory Law Journal*, vol. 59., no. 6. (2010) 1455–1494. Avagy, mint visszafogottan megállapított – [House of Lords Select Committee on the Constitution, 6th Report of Session 2006–07] (ed.): *Relations between the Executive, the Judiciary and Parliament*. [House of Lords Paper 151] London, The Stationary Office, 2007. 12. para. 24. – „a joguralom változatlanul összetett és néhány elemében bizonytalan fogalom.” Philip SELZNICK: Democracy and the Rule of Law. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 33., no. 1. (2005) 29.
- ²⁶ Otto KIRCHHEIMER: The Rechtsstaat as Magic Wall. In: William E. SCHEUERMAN (ed.): *The Rule of Law under Siege: Selected Essays of Franz L. Neumann and Otto Kirchheimer*. [Weimar and Now 9] Berkeley, University of California Press, 1996. 244.
- ²⁷ Rádásul Brian Z. TAMANAHA: *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge–New York: Cambridge University Press, 2004. 3. még hozzáteszi: olyasmi ez, mint általában a jóra törekvés: „ebben mindenki osztozik, ám a legellentétesebb meggyőződésekkel arról, hogy miben is rejlik az.”
- ²⁸ Adam C. BOULOUKOS – Brett DAKIN: Toward a Universal Declaration of the Rule of Law: Implications for Criminal Justice and Sustainable Development. *International Journal of Comparative Sociology*, vol. 42., no. 1–2. (2001) 145.; ill. George P. FLETCHER: *Basic Concepts of Legal Thought*. New York, Oxford University Press, 1966. 12.
- ²⁹ John BORNEMAN: *Settling Accounts: Violence, Justice, and Accountability in Postsocialist Europe*. [Princeton Studies in Culture/Power/History] Princeton, Princeton University Press, 2007. 40.

mit jelenthetnek.³⁰ „Valójában egyetlen egyértelmű egyetértést érzékelhetünk e témában, s ez a mindenén átható egyet nem értés.”³¹ Így hát a teóriáját a liberálisnak mondott elit értékrendjére építő Ronald Dworkin is éppen az Európai Uniónak a kérdés tisztázására létrehozott Velencei Bizottsága londoni ülése bevezető előadását – élete utolsó közszereplését – annak megállapításával kellett indítsa, hogy „Még leghívebb híveit is annak tökéletes egyetértéshiánya ejti közös fogságba, hogy mi is valójában a joguralom.”³²

Merthogy voltaképpen saját tárgya sincs, hiszen leginkább ernyő- vagy konténer-fogalom,³³ amit jelzőként leginkább politikum, állam és jog általános helyzetjellemezésére használnak, hogy ezzel vagy kívánalmatosságok szabályozottságát és biztosítottságát, vagy éppen ellenkezőleg, ezek hiányát fejezzék ki. Ám e szabad befogadóképesség ugyanakkor egy egyre tovább fújható, korlátlanul kidagadóvá tehető *retorikai ballonná* teszi, mely minél többet mond, annál kevesebbet ér.³⁴

Nem is egyszerűen arról van szó, hogy többféleképpen érthetünk egy tárgyat, hanem arról, hogy különféle tárgyakat különféle módokon értünk, ám ezeket úgy nevezzük egy néven, mintha egyetlen tárgyról beszélnénk. A megnevezés és értés kakofóniája ez.³⁵ Csupán az amerikai alkotmányjogban sokféle nézőpontból való megragadhatóságot és mindegyik nézőpontból változatok rengetegét tárja fel egy harvardi szakértő.³⁶ Ausztrál társa négy eltérő tárgyat feltételező megközelíthetőség közt különböztet. Eszerint

³⁰ Rosalyn HIGGINS: *The ICJ and the Rule of Law*. A speech given at the United Nations University (11 April 2007). http://archive.unu.edu/events/files/2007/20070411_Higgins_speech.pdf állítja ezt, főként ENSZ-dokumentumokra utalva.

³¹ Courtney Taylor HAMARA: The Concept of the Rule of Law. In: Imer B. FLORES – Kenneth Eimar HIMMA (eds.): *Law, Liberty, and the Rule of Law*. [Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 18] Dordrecht, Springer, 2013. 12.

³² Ti. mint Ronald DWORKIN: Keynote Speech. In: *Conference on »The Rule of Law as a Practical Concept«*. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2012. 11. <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%282013%29016-e> – előadja, „A joguralom leglényege egy paradoxon. Merthogy ez az eszmény biztosságot követel a jogtól, elítélve bármiféle többértelműségét. Az eszmény maga azonban éppen a biztosság hiányának s a homályosságának a mintapéldája.”

³³ Az elsővel Adriaan BEDNER: An Elementary Approach to the Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law*, vol. 2., no. 1. (2010) 50. <https://core.ac.uk/download/pdf/194433601.pdf>, a másodikkal pedig Rachel Kleinfeld BELTON: *Competing Definitions of the Rule of Law: Implications for Practitioners*. [Democracy and Rule of Law Project: Carnegie Papers 55] Washington (D.C.), Carnegie Endowment for International Peace, 2005. 6. jellemzi.

³⁴ Åke FRÄNDBERG: Begreppet rättsstat. In: Fredrik STERZEL (ed.): *Rättsstaten: Rätt, politik och moral*. (Seminarium 5 oktober 1994.) [Rättsfondens skriftserie 31] Stockholm, Rättsfonden, 1996. 22–23.; ill. Åke FRÄNDBERG: *From Rechtsstaat to Universal Law-state: An Essay in Philosophical Jurisprudence*. [Law and Philosophy Library 109] Cham, Springer [2014]. 31.

³⁵ A *scientia iuris* területén ezt már a félreértések és magyarázat-tetszőlegességek forrásaként tárgyalja VARGA Csaba: A jogtudományi fogalomképzés néhány módszertani kérdése. *Állam- és Jogtudomány*, vol. XIII., no. 3. (1970) 589–613. (<https://mek.oszk.hu/14300/14393/14393.pdf> 219–233.)

³⁶ FALLON i. m.

„Meghatározhatnók [...] a jogállamiságot azon értékek szerint, amelyeket az intézmény szolgálni kíván (ilyen pl. az emberi méltóság vagy a képességek teljes kifejlesztése révén elérhető egyéni teljesítmény), az intézmény-védelem sokféle alapelve tekintetében (pl. az a szabály, hogy jogalap szükséges az állampolgárok jogait érintő bármiféle kormányzati eljáráshoz), azon intézményekkel, amelyek biztosításáért saját módokon felelősek (mint pl. bíróságok, ügyvédség, parlament és rendőrség), vagy e célra rendelt intézményi eljárásokkal (amilyen egy nyilvános meghallgatás, esküdtszéki tárgyalás, *habeas corpus* vagy egyebek).³⁷

A lehetőségek számossága³⁸ azt sugallja, hogy maga a terminus egy *desideratum*, vagyis kívánalmak mintagyűjteménye, melyet nyilván valamiféle kiérlelt társadalomfilozófiának kell megalapoznia. Ez azonban nincs így – hacsak nem egyesek fejében, szakmai vagy politikai mozgalmaiban, amik azonban másokat kötelező intézményesültséggel nem rendelkeznek.

Ilyen kavargásban érkezhetünk el mánkhoz, amikor a terminus már semmit és bármit, mindent vagy bármit jelenthet egyszerre. Egy szóról beszélünk csupán, egyetlen szóról, mely tetszőlegesen alakítható jelentéshordozásával s érdekharcokban inflálódo túlhasználatával már rég üressé lett. Jogon belül kitüntetett értelme, jogilag védhető, mert kritériális funkcionálitása voltaképpen nincs. Csakis politikai iszapbirkózások használtatják úgy, miközben bármelyikünk a világ politikai, publicisztikai vagy tudományos műhelyeiből azt aggat rá, amit csak akar. Dogmatikája nincs, így szilárd szerkezete, tartóváza, vagy határoltága sem.

Akkor miért éppen bővíthetőségének kellene ismernie korlátokat? Az irodalomban úgyszólván közhelynek számít annak megjegyzése, hogy „igen nehéz beszélni joguralomról, hiszen majdhogynem annyiféle felfogása van, mint amennyi védelmezője”,³⁹ merthogy mindenféle szerző „tetszőleges tartalmú szlogenként használja bármiféle elképzelhető irányra, amit csak követni akar”.⁴⁰ Ebből adódik a New York-i jogfilozófus körképe: „Lapozzunk fel bármely újságot, és máris látni, ahogy joguralmat citálnak és azzal dobálóznak – többnyire szemrehányásként, olykor törekvésük megerősítéseként, és szinte mindig valamiféle politikai legitimitás mércéjeként.”⁴¹

³⁷ Geoffrey de Q. WALKER: *The Rule of Law*. Carlton (Victoria), Melbourne University Press, 1988. 9.

³⁸ Ld. pl. még Jørgen MØLLER – Svend-Erik SKAANING: *The Rule of Law: Definitions, Measures, Patterns and Causes*. London, Palgrave Macmillan, 2014. és Valentin YAKUSHIK: Varieties of a Law-Governed State. *Ukrainian Policymaker*, vol. 3. (2018) 72–84. https://www.academia.edu/38103741/Yakushik_Valentin_Varieties_of_a_Law_Governed_State_In_Ukrainian_Policymaker_2018_No_3_P_72_84

³⁹ Olufemi TAIWO: The Rule of Law: The New Leviathan? *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol. 12., no. 1. (1999) 154.

⁴⁰ Richard BELLAMY: *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2007. 54.

⁴¹ Jeremy WALDRON: The Concept and the Rule of Law. *Georgia Law Review*, vol. 43., no. 1. (2008) 1. https://digitalcommons.law.uga.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=lectures_pre_arch_lectures_sibley

Az elemzés során nemcsak a fogalom változékonyságára derül fény, de arra is, hogy mennyire *történelmi kontingenciákban* és akcidenziákban jött létre. Nem egyszerűen sokszínű, de *környezetfüggő*, mert kultúrák szerint⁴² eltérően alakul. Ami persze nyilvánvaló, hiszen ez mindenekelőtt történelmi kategória – és mivel legkülönfélébb történelmi tapasztalatok adják az alapját, ezek magukban hordják mindegyiknek a saját *hic et nunc* adottságaitól való meghatározottsága különösségét is. Tehát minden eleme gyökerezik valamiben, ami különféle nemzeteknél és azok különféle koraiban szintén eltérő. Következésképpen, mivel „történelmi fejlődés terméke [...] a joguralomra [...] nem gondolhatunk alkotmányos elméletektől és hagyományoktól függetlenül [...] mivel szorosan kapcsolódik ahhoz a történelmi és intézményi háttérhez, amelyben egyáltalán kifejlődött.”⁴³ Egészében véve tehát mindarra,

„amit kizár vagy megenged, amitől függ és ami egyáltalán önmaga, mind politikai és jogi történetek és hagyományok különbözőségeiből adódó eltérő nézetek érvényesek, visszatükrözve számos ilyen történetben és hagyományban különböző módon és mértékben visszatérő dilemmát és választást.”⁴⁴

Általánosíthatunk persze ezekből, de – mutat rá francia szakértője – ekkor csak egy összefüggéseiből kiszakított pusztán üres héj marad.⁴⁵

Ezzel törvényszerűen az egyes nemzeti és egyéb fejlődések saját problematikáihoz, megoldást ihlető törekvéseihez és a végeredmény parttalanságához érkezünk vissza. Ez pedig felbont bármiféle rendezett fogalmiságot, hiszen folyvást újrendezi azt. Mert

„[a] jogállamiság eszméjét programszerű jellege jellemzi, vagyis hogy nem azonosítható kizárólag egy ilyen vagy olyan jogi fogalommal, mert sokkal inkább olyan alapelvek halmazából áll, amelyek adott országban, társadalomtörténetének adott szakaszában a közhatalom gyakorlásának erkölcsét szabályozzák.”⁴⁶

Ezért a bizonytalanság nemcsak a terminus egészét jellemzi, de belső összefüggésein túl egyes elemeit is, hiszen mindegyik adott történelmi alakulás, azaz helytől és időtől meghatározott különféleségek terméke.

A név tehát lehet egy, de a mögötte rejlő fogalom különböző. Olyan sokaság, mely eleve „megfoghatatlan és ellentmondásos”, hiszen „nemzeti történelmek politikai, in-

⁴² Pl. Christopher MAY: *The Rule of Law: The Common Sense of Global Politics*. Cheltenham–Northampton, Elgar, 2014.

⁴³ LAUTENBACH i. m. 35. és 210.

⁴⁴ Martin Evald John KRYGIER: Rule of Law (and Rechtsstaat). In: James D. WRIGHT (ed.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 20. Oxford, Elsevier, 2015. 780. https://www.researchgate.net/publication/278412328_Rule_of_Law_and_Rechtsstaat

⁴⁵ Jacques CHEVALLIER: *L'État de droit*. 4e éd. Paris, Montchrestien, 2003. 52.

⁴⁶ Rainer GROTE: Rule of Law, Rechtsstaat y État de Droit. *Pensamiento Constitucional*, vol. VIII., no. 8. (2010) 175. https://www.researchgate.net/publication/27270699_Rule_of_Law_Rechtsstaat_y_Etat_de_Droit

tézményi, jogi és akár csupán elképzelt sajátosságainak sokféleségébe »ágyazódik.«⁴⁷ Ezért „lehetetlen az a Don Quijote tettével felérő vállalkozás, hogy a joguralom kívánalmaiból mintegy felépíttethessék az alkotóelemek listája”.⁴⁷

Építőköveit összerakva így egy meglehetősen bonyolult kirakós játék összképe dereng fel: elemek, történelmileg *hic et nunc* alakultságuktól meghatározott jelentéssel és érvennyel, amik adott helyen és időben, az egyes nemzeteket átfogó nemzetközi térben egymásra rakódnak, miközben e történelmi beágyazódottságnak köszönhetően megőrzi egykori helyi értéküket, hogy mindezekkel együtt valamiféle másokkal közös, az adott kultúrkörben többé-kevésbé elfogadott fogalmat képezzenek. Jellegzetes, hogy amikor Harvard konstitucionalistája csupán annak összetevőit elemezte, hogy az Egyesült Államok jogi gyakorlatában hányféle szempontból, mily csaknem megszámlálhatatlan nézőpontból közelítve mindegyikben külön-külön is – bár egyenértékűként védhető – változatai lehetnek a joguralomnak, annyit tehetett csupán, hogy a viszonylagosságok lebegő felhőjében éreztesse tárgyát, hírül adva, hogy egyedüli lehetőségként minden alkalmazójának magának kell azt megalkotnia, a maga használatára.⁴⁸ Merthogy

„tévedés lenne minden összefüggésben a joguralomhoz sajátos kritériumok feltételezése. Inkább annak elismeréséről van szó, hogy a joguralom érdekkörei meglehetősen összetetten fonódnak egymásba, s ezért mindig annak eldöntésével kell kezdenünk, hogy miféle körülmények közt milyen értékeket vagy kritériumokat vélünk elsődlegesen figyelembe veendőnek.”⁴⁹

3. Gyökerek és kimunkálás egyes jogi kultúrákban

Korunk jellemzője a keresztény középkor lelki ragyogásra vágyása után egy új, egy másik, egy ennek éppen megtagadását és önnön ellentétébe fordulását jelentő ideokrácia, mely múltat, tapasztalatot most már egyaránt meghaladni kívánva a nemünkre, borszínünkre, szexualitásunkra, családban felnövekvésünkre, nemzetként élésünkre, sőt még ezután kitalálандó egyebeinkre vonatkozó világrengetőnek remélt, évezredek gyakorlatát szemétkébe söpörve önnön forradalmiságától megittasult mai gondolkodása eredményeit egyenesen az ember mint olyan lappangó (de hála néki, most felfedezett) örök tulajdonságaként szeretné láttatni. Ennek örvén vezetődnék vissza akár a francia forradalmat kirobantó eszmék is klasszikus görög elődökre, olykor egyenesen a szellemi archeológia legkorábbi nyomaira. Pedig tudjuk, hogy noha 'emberi jogok' megnevezettek például már Dél-Amerika őslakosainak leöldöklése elleni tiltakozásul egy

⁴⁷ BÁRD–CARRERA–GUILD–KOCHENOV i. m. 2.4.3. pont, 79., 80. és 80.

⁴⁸ Pontosan úgy egyébként, amiként a precedensjogban majd a bírótól saját döntési szabályaként az általa figyelembe vett precedens-tömegeből döntéséhez előbb még kivont, de döntésében nyilvánosan már meg nem fogalmazott *stare decisis*-ét.

⁴⁹ FALLON i. m. 6.

spanyol dominikánus ajkáról,⁵⁰ mai mozgalmá nem ebből, hanem felvilágosodásbeli forrásokból, majd a második világháború utáni lelkiismeretvizsgálatból, nem kis mértékben az 1968-as lázadások utóhatásaként szökkent szárba. És ugyanígy nyilvánvaló, hogy mai összetettségében a jogállamiság XIX. századi, döntően német és angol fejlődésből született fogalom.

A gondolat formát öltése leginkább a feudális önkénnyel, pontosabban az abszolutista állam mindenhatóságával történő szembe fordulásnak köszönhető.⁵¹ Az olasz jogbölcsekedés nesztora ezt *megfordításnak* – ti. az individualizmus beköszöntével a régiek kötelesség-étosza meghaladásaként jogosultság-orientálódásnak – nevezte.⁵² Háttérét pedig az amerikai forradalmár Thomas Paine fogalmazta meg: „míg abszolutista kormányzatokban a király az úr, szabad országokban a jognak kell királlyá lennie.”⁵³ Öskutatás helyett talán elégséges itt csupán annyit felidézni, hogy a XVIII–XIX. század fordulójának felvilágosult porosz uralkodója az *Allgemeines Landrecht* tervezetbe már belefoglaltatta, hogy „Az állam törvényei és rendeletei csak a közös céltól megkövetelt mértékben korlátozhatják az állampolgárok természetes szabadságát és jogait.”, amihez további tisztázásul a kor tankönyve még hozzáfűzte: „Bármiféle uralkodói jogosultság csakis az állami cél megvalósítása eszközének tekintendő.”⁵⁴

Az *angol* változatot a konstitucionalizmus atyja, Dicey öntötte formába, össze is foglalva könyvét néhány mondatban. Eszerint

„A joguralom [...] a mai napig megkülönböztető jellemzője az angol alkotmánynak. Angliában senkit sem lehet büntetni vagy kártérítés fizetésére kötelezni jogilag határozottan nem tiltott magatartásért; minden ember törvényes jogait vagy kötelezettségeit szinte változatlanul a birodalom rendes bíróságai határozzák meg, és ezek a minden embert mint egyént megillető jogosultságok kevésbé magának alkotmányunknak, mint inkább annak az alapnak az eredményei, amelyre az alkotmány is épül.”⁵⁵

Három tételben összegzett követelménye ilyen módon (1) a *nulla poena sine lege* általánosításának és (2) a független bíróság előtti peresíthetőségnek a követelménye,

⁵⁰ Bartolomé DE LAS CASAS *A Selection of his Writings*. Ed. George Sanderlin. [Borzoj Books on Latin America] New York, Knopf, 1971. használja 1552-ben a „las reglas de los derechos humanos” kifejezést; vö. még – az ügyre – Moisés Jaime BAILÓN CORRES: *Derechos Humanos de los pueblos indígenas: El debate colonial y las leyes de indias de 1681*. [Colección de textos sobre Derechos Humanos] México, Comisión Nacional de los Derechos Humanos, 2014. és – személyére – Kenneth PENNINGTON: Bartolomé de Las Casas. In: Rafael DOMINGO – Javier MARTÍNEZ-TORRÓN (eds.): *Great Christian Jurists in Spanish History*. [Law and Christianity] Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 98–115.

⁵¹ Pl. BORNEMAN i. m. 46.

⁵² Norberto BOBBIO: *L'età dei diritti*. Torino, Einaudi, 1990. ix. és 58.

⁵³ Thomas PAINE: *Common Sense*. (1776) <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/paine.htm>

⁵⁴ *Entwurf eines Allgemeinen Gesetzbuchs für die Preußischen Staaten* (1791) Einleitung, § 79.; ill. Nikolaus Thaddäus GÖNNER: *Teutsches Staatsrecht*. Landshut, Krüll, 1804. II., I., § 273., 418.

⁵⁵ Albert Venn DICEY: *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. [1885.] London, Macmillan, 1915. iv. https://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf

valamint (3) a jogosultságok mintegy természetjogi gyökerének⁵⁶ elismerése. Támaszául pedig iratlan alkotmányukat látta, mely évszázadok pecsétjével megerősítetten egy írott chartánál is szilárdabb lett, továbbá a közvélemény erejét. Az államhatalmi ágak szétválasztását ugyanakkor csak a bíróság és a precedensjog autonómiájában ismeri,⁵⁷ a törvényhozó s a végrehajtó közt alig.⁵⁸ Az alkotmányosság őrzője maga a sok évszázados parlamentarizmus;⁵⁹ ezzel egyidejűleg a bírói döntésekre támaszkodás számára nem egyéb, mint számos generáció bölcsességének egymásra épülésével az egyéni szabadság s az önkénytől mentesség legjobb garanciája.⁶⁰

A *Rechtsstaat* első említései a XVIII–XIX. század fordulójáról valók.⁶¹ Kormányzati reformszándékot fejeztek ki,⁶² majd az igazgatási állam (*Polizeistaat*) felváltására s felvilágosult reformjára törekedve államtudósok – Robert von Mohl és Friedrich Julius Stahl – folytatták.⁶³ A *rule of law* szóképével szemben a németek bizalommal hagyatkozhattak a *Staatra*, mert az angoltól eltérően náluk az állam mindig is jogi fogalom volt⁶⁴ – olyannyira, hogy tiszta jogtanában Kelsen már a *Rechtsstaat* kifejezést magát is pleonazmusnak, mert a *Staatot* eleve a *Recht*ben foglaltak tekintette.⁶⁵ A mai német közjogban viszont a *Rechtsstaat* már nem önálló, hanem helyettesítő fogalom. A

⁵⁶ Vö. Kazimierz OPALEK: The Rule of Law and Natural Law. In: Kazimierz OPALEK: *Selected Papers in Legal Philosophy*. Ed. Jan Woleński. [Law and Philosophy Library 39] Dordrecht–Boston, Kluwer Academic Publishing, 1999. 91–98. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-015-9257-4_7

⁵⁷ A perlés amerikai kultuszára alapozva írja W. Ivor JENNINGS: The Rule of Law in Total War. *Yale Law Journal*, vol. 50., no. 3. (1941) 365., hogy „Amikor egy angol jogász joguralomról beszél, amerikai társa a *due process of law* elvére gondol.”

⁵⁸ William WADE – Christopher FORSYTH: *Administrative Law*. [1961.] Oxford – New York, Oxford University Press, ¹⁰2009. 18.: „Csak homályos határvonalon húzható a törvényhozás és az igazgatás közé, így félrevezető lenne annak feltételezése, hogy két alapvetően különböző hatalmi formáról lenne szó.” Vö. még Owen Hood PHILLIPS – Paul JACKSON – Patricia LEOPOLD: *Constitutional and Administrative Law*. London, Sweet & Maxwell, 2001. 26.

⁵⁹ Danilo ZOLO: The Rule of Law: A Critical Reappraisal. In: COSTA–ZOLO (eds.) i. m. 9.

⁶⁰ Friedrich A. von HAYEK: *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. [I–III in one vol.] London, Routledge – Kegan Paul, 1982. 55–56. és 85–88.

⁶¹ Johan Wilhelm PLACIDUS [Petersen]: *Litteratur der Staatslehre: Ein Versuch*. Strasbourg, [kiadó nélkül], 1798.; majd reakciós értelemben Adam H. MÜLLER: *Die Elemente der Staatskunst: Oeffentliche Vorlesungen...* Vol. I–III. Berlin, J. D. Sander, 1809.; liberális értelemben pedig Carl Theodor WELCKER: *Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe philosophisch und nach den Gesetzen der merkwürdigsten Völker rechtshistorisch entwickelt*. Gießen, Heyer, 1813.; s végül e sorban Johann CHRISTOPH – Freiherr von ARETIN: *Staatsrecht der konstitutionellen Monarchie: Ein Handbuch für Geschäftsmänner, studirende Jünglinge, und gebildete Bürger*. Vol. I. Althernburg, Literatur-Comptoir, 1824.

⁶² E[rnst]-W[olfgang] BOCKENFÖRDE: Entstehungswandel des Rechtsstaatsbegriffs. In: *Festschrift für Adolf Arndt zum 65. Geburtstag*. Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, 1969. 53–54.

⁶³ Robert von MOHL: *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. Vol. I. Tübingen, Heinrich Laupp, 1832. 8.; és Friedrich Julius STAHL: *Rechts- und Staatslehre auf der Grundlage christlicher Weltanschauung*. [1845.] [Reprint.] [Philosophie des Rechts II] Hildesheim, Olms, 1963. 137.

⁶⁴ Neil MACCORMICK: Der Rechtsstaat und die rule of law. *Juristenzeitung*, vol. 39., no. 2. (1984) 65.

⁶⁵ Hans Kelsen: *Reine Rechtslehre*. [1960.] Wien, Österreichische Staatsdruckerei, ²1992. 314. Vö. még Michel TROPER: Le Concept d'État de droit. *Droits*, no. 15. (1993) 51–63.

Német Szövetségi Köztársaság tartományai megnevezésében bukkan fel a szó az Alaptörvényben egyáltalán, annyi jelentéssel, amennyit az Alaptörvény tételesen felsorol. S azzal, hogy jogállamiságnak ezt nevezi, az alkotmányosságot garantálja. Mert ennyit mond: „A tartományokban az alkotmányos rend meg kell feleljen a köztársasági, demokratikus és szociális jogállam ezen alaptörvény értelmében vett alapelveinek.”⁶⁶ Vagyis nincs saját értelme: helyettesítő fogalom, pleonazmus. Egy dolgot mégis bizonyosan jelent. Azt, hogy bármilyen gondolat vagy szándék merülne fel továbbalakítására, az már nemigen férne bele a jogász szakmai profiljába, hiszen csakis közvetlen politikai igény mezében léphetne fel.

A francia megoldás megkétszerezten, németből fordítva, az első világháború táján jelent meg. Első megfogalmazása – „az állam egy hozzá képest felsőbbrendű, nem általa alkotott s általa meg nem sérthető szabálynak alárendelt”⁶⁷ – részben a Rousseau-i hatás *culte de la loi*⁶⁸ (majd abból kinőve a *droit* közbejöttével a *constitution*) hagyományának, részben a *gouvernement des juges* iránti még forradalom előtti bizalmatlanságnak ad kifejezést.⁶⁹ Érdektelenség övezte mindvégig, merthogy gyakorlatilag nincs megkülönböztethető tartalma.⁷⁰ Benne voltaképpen Rousseau hagyománya győzedelmeskedett: demokráciában a jog csak a *volonté générale* kifejeződése lehet, aminek törvényi formát kell öltenie,⁷¹ mégpedig a mindenkori alkotmány megvalósulásaként. Ezt az 1971-ben létesült Alkotmánytanács fogja majd rögzíteni annak kimondásával, hogy „Az általános akaratot az elfogadott törvény az alkotmány tiszteletben tartása útján fejezi ki.”⁷²

Mi rejlik tehát e háromféle jogi hagyományban? Elsőként annak paradoxonát kell látnunk, hogy bár véletlen szóhasználatokból eredően, mindháromban történelmileg kialakultak mégis olyan szókép jelöli ezeket, ami nem azt fejezi ki, amit mond. Rá-

⁶⁶ Grundgesetz (1949) 28. § (1) bek.

⁶⁷ Léon DUGUIT: *Traité de droit constitutionnel*. [1911.] Vol. III. Paris, E. de Boccard, 1923. VI. fejj., 88. §: »L'État de droit«, 547. Eltérő irányokban gondolkodik ugyanebben az időben Raymond CARRÉ DE MALBERG: *Contribution à la théorie générale de l'État spécialement d'après les données fournies par le droit*. Vol. II. Paris, Recueil Sirey, 1922.; és szintén eltérően Maurice Hauriou.

⁶⁸ Georges BURDEAU: *Essai sur l'évolution de la notion de la loi en droit français. Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique*, vol. 8. (1939) 9. és köv.

⁶⁹ ZOLO i. m. 14.

⁷⁰ Arthur DYEUVRE: *The Rule of Law in France*. (2010) <https://wikis.fu-berlin.de/display/SBprojectrol/France>

⁷¹ Amely törvényi formáról Jean-Jacques ROUSSEAU: *Du contrat social*. [1762] Ford. Radványi Zsigmond. (1947) II. könyv, VI. fejj., 49–50. <https://mek.oszk.hu/08800/08879/08879.pdf> vélekedik így: „Ha azt mondom, hogy a törvény tárgya mindig általános, úgy ez alatt azt értem, hogy a törvény az alattvalókat általában, a cselekedeteket pedig elvontan veszi figyelembe, de sohasem tekinti az egyes embert és még kevésbé az egyszeri cselekedetet. A törvény ennek ellenére is adhat kiváltságokat, ám név szerint nem adományozhatja senkinek; különböző állampolgári osztályokat létesíthet, sőt kijelölheti, hogy az illető osztályba tartozáshoz milyen tulajdonságok kellenek, de nem sorozhatja be ezt vagy azt valamelyik osztályba; megszervezheti a királyi kormányzatot és az örökös trónutódlást, de nem választhat királyt és nem nevezhet ki királyi családot. Egyszóval: ügyletek, amelyek egyes emberekre vonatkoznak, nem tartoznak a törvényhozó hatalom feladatai közé.”

⁷² Décision n° 85-197 DC du 23 août 1985, 27. pont <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1985/85197DC.htm>

adásul mindhárom a nyelv belső logikájának is ellentmond, hiszen akár szabályt, akár uralmat jelentsen itt a ‘rule’,⁷³ maga a *rule of law* nem a ‘rule’ és a ‘law’ összege, amint-hogy a *Rechtsstaat* sem a ‘Recht’-é és a ‘Staat’-é.⁷⁴ Ami pedig a harmadikat illeti, egy az Európatanács számára készített fogalomtisztaítás az *État de droit* tartalmát nem is ezekkel harmonizálóan, hanem a jog elsőségeként (*prééminence du droit*) definiálja, megjegyezve, hogy magában a jogban nem is él ezen *État de droit*-fogalom; legfeljebb olykor az irodalom használja.⁷⁵

Összességében azonban a jog világtérképén jól láthatók a háttérgondolkodások eltérő gyökerei. Az *angol* fejlődésben elkülönülő, olykor egymással ütköző helye volt a parlamentnek, a királynak és a bírászkodásnak. Bár törvényt a parlament alkotott, jognak a bírósági gyakorlatban alkalmazott precedenseket tekintették. A joguralom kívánalma ezért számukra nem egyszerűen a törvénynek alávetettség volt, hanem mindekenélőtt az, hogy bírói fórumtól megítélhető legyen bármilyen konfliktus. A *német* fejlődésben viszont mindig is a törvényhozás határozta meg a jogot. Előrelépés tehát azzal történt, hogy az uralkodói hatalmat s vele az államot is ez alá rendelték. Végezetül a *francia* jogállamiság középpontjában nem az állam áll, hanem a Rousseau-féle *volonté générale* törvényi kifejeződésének csúcsaként az, hogy bármely működés megfeleljen az alkotmánynak. A megközelítések változatossága mégis összeérni látszik valahol, jelesül egy független szervtől történő megítélhetőség igényében. Angol–amerikai oldalon ez a hatalomgyakorlók és magánosok ügyeiben egyaránt hozzáférhető bírói megítéltetés, német–francia oldalon pedig az, hogy külön szerv ellenőrizhesse az államműködés alkotmányosságát.

Alapszinten tehát – noha megfontolandó vélemény, hogy csíraformájában az angoloknál a bírászkodás, a franciáknál és németeknél az írott alkotmányozás kapcsán foganhatott meg maga a joguralom/jogállamiság-gondolat⁷⁶ – létezik valamiféle közösség. Részletezőbb kifejtésben, *Angliában* egy bő évszázada Dicey ennek mindkét alapkifejeződésében hangot adott. Ezek egyike a közös szabályként hatásgyakorlásra formailag alkalmas jog léte és az, hogy ez mind az államot, mind annak polgárát egyaránt kösse, vagyis e jognak mindezek alávetettségét biztosító elsősége. A közgazdaság Nobel-díjas tudósa, von Hayek még a második világháború végéfelé adott klasszikus tömörségű körülírást erről –

„minden cselekedetében a kormányt rögzített és előzetesen kihirdetett szabályok kötik, olyan szabályok, amelyek [mindenki számára] elérhető bizonyossággal lehetővé teszik annak előre látását, hogy adott körülmények közt a

⁷³ A <https://www.etymonline.com/word/rule> szerint mindkét jelentése (egyebekkel együtt) a XIII. század kezdete óta ismert.

⁷⁴ Imer FLORES: *Law, Liberty and the Rule of Law* (in a Constitutional Democracy). In: FLORES–HIMMA (ed.) i. m. 77–101.

⁷⁵ Erik JURGENS: *The Principle of the Rule of Law*. Committee on Legal Affairs and Human Rights Doc. 11343 Report. [Council of Europe] Parliamentary Assembly, 6 July 2007. B-5. ill. Appendix I., 1-b. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11593&lang=EN>

⁷⁶ Erik O. WENNERSTRÖM: *The Rule of Law and the European Union*. [Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala 105] Uppsala, Iustus Förlag, 2007. 60–61.

hatóság miként használja kényszerítő hatalmát, és ennek ismeretében megtervezhesse személyes ügyeit is.⁷⁷

– s Anglia közelmúltbeli legfőbb bírója ugyancsak hasonló megfogalmazással élt: „magja az [...], hogy az államban minden állami vagy magános személyt és hatóságot köteleznek az előzetesen nyilvánosan kihirdetett s nyilvános bírósági eljárásokban alkalmazott törvények, aminthogy az ezektől nyújtott előnyökben is részesedik.”⁷⁸ Másika pedig mindennek ellenőrizhetősége, azaz peresíthetősége, vagyis gyakorlatilag minden felmerülhető ügy, konfliktus tekintetében egy független döntési fórum elérhetősége, a bírósági döntésre bocsátás lehetősége. Németországban egyértelmű a bírósági megítélhetőség, hiszen a *Rechtsstaat* mindenkori tartalmát az alkotmány adja, s védelmét ezzel az alkotmánybíróság elé vitel lehetősége (*Verfassungsgerichtsbarkeit*) biztosítja. A francia változatban szintén egyenes út vezetett attól, hogy a társadalmi szerződés alapja a *volonté générale*, aminek megtestesülése a *constitution*, az annak megfeleléséről (*constitutionnalité*) a *Conseil constitutionnel* hatáskörébe adott alkotmánybíráskodó ellenőrzésig ívelő garanciával.⁷⁹

Egyértelműnek tetszik hát, hogy ma már „A joguralom első szükséges és mellözhetetlen kívánalma a független bíráskodás.”⁸⁰ Napjainkban olyannyira elfogadott és elterjedt ez világszerte, hogy a voltaképpeni kérdés immár nem ennek ténye,⁸¹ hanem az, hogy hol találják és miként határozzák meg a kellő ellenőrzés mértékét. Ez pedig ismét egyensúlyozást igényel, azért, hogy a bíráskodás súlyának növekedése – ami Amerikában s másutt is főként a demokratikus képviselőintézményeinek rovására, vagyis a népszuverenitás továbbkorlátozásával szokott megtörténni – ne forduljon át bírói túlhatalomba, jurisztokráciába, amivel a jogosultságok alkotmányjogiasításának vagy a politika bírói megítélés alá rendelésének amerikai mozgalmi máris fenyegetnek.⁸²

A jogtudományban már régi dilemma, vajon van-e a tételezettségen, az állam alárendeltségén, továbbá mindennek független ellenőrizhetőségén túli rétege a fogalom-

⁷⁷ F. A. HAYEK: *The Road to Serfdom*. Chicago, University of Chicago Press, 1994. 80.

⁷⁸ Tom BINGHAM: *The Rule of Law*. *The Cambridge Law Journal*, vol. 66., no. 1. (2007) 69.

⁷⁹ Érdekes módon ugyanehhez az eredményhez érkezünk, ha negatív oldalról közelítünk, abból kiindulva, hogy Ázsiát miért hagyja érzéketlenül a joguralmi ideológia. Nos, mert a legidegenebbet látják benne viszont: „az amerikai típusú legalizmusra és perlekedésre való hajlandóság tükröződését”. Berry M. HAGER: *Defining it and Defending it in an Asian Context*. In: [The Mansfield Center for Pacific Affairs] (ed.) i. m. 2.

⁸⁰ Mortimer SELLERS: *What is the Rule of Law and Why is it so Important?* In: Flora A. N. J. GOUDAPPEL – Ernst M. H. HIRSCH BALLIN (eds.): *Democracy and Rule of Law in the European Union: Essays in Honor of Jaap W. de Zwaan*. Berlin–Heidelberg, Springer–Asser Press, 2016. 10.

⁸¹ Avagy, mint nyílt levelében Szlovénia miniszterelnöke fejtette ki 2020. november 17-én az Európai Tanács elnökének: „Természeténél fogva a jogállamiság azt jelenti, hogy vitás kérdésekben független bíróság dönt és nem egy intézmény politikai többsége.” *Magyar Nemzet*, no. 273., 2020. november 21. 10. <https://www.gov.si/assets/PV/November-2020/Letter-of-PM-Janez-Jansa-to-the-PEUCO-Charles-Michel.pdf>

⁸² Vö. VARGA Csaba: *Eszményből bálvány? A »joguralom« és csapdahelyzetei (Gondolatok egy könyv ürügyén)*. *Valóság*, 2016/2. 28–40. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00038/pdf/EPA02924_valóság_2016_02_028-040.pdf

nak. Az igenlő válasz – „a joguralom többbarculatú és többretegű fogalom”⁸³ – *formális* és *tartalmi* elemek (ún. vékony és vastag felfogás) közt tesz különbséget. Kézenfekvő, hogy három évtizede tett oxfordi látogatásaimra emlékezzem, amikor úgyszólván egymás melletti szobákban beszélgethettem egyik és másik irány vezéralakjával – a formális jelentést valló Joseph Razzal és a saját liberális értékeivel mindenhová behatolni kívánó Ronald Dworkinnal.

Nos, Raz szerint ha e fogalom a közjót (állami-jogi feltételeit, kívánatos rendjét) akarná felölelni, akkor éppen *rule of law* nem lehetne a neve; ráadásul ez egy teljes társadalmi filozófia mellékelését igényelné.⁸⁴ Ezt az általános véleményt⁸⁵ Nagy-Britannia legfelső bírója bontotta ki így:

„A törvénynek hozzáférhetőnek, világosnak és kiszámíthatónak kell lennie / A jog szerinti jogosultság és felelősség kérdéseiről jogalkalmazás során kell dönteni / Az ország törvényének mindenkire egyformán kell vonatkoznia, kivéve ha objektív különbség igényel megkülönböztetést / A köztisztviselőknek jóhiszeműen kell gyakorolniuk hatásköreiket, nem haladva túl azokon / Törvénynek kell védenie az alapvető jogokat / A polgárok egymás közti vitáinak megoldására ésszerű költséggel igénybevehető módot kell biztosítani / Az államtól biztosítandó bírósági eljárásoknak tisztességesnek kell lennie / A joguralom megköveteli, hogy az állam teljesítse nemzetközi jogban vállalt kötelezettségeit.”⁸⁶

Ezzel szemben jelenkori liberalizmusunk *mainstream* gyanánt hirdeti, hogy a joguralom nem „szabály”, hanem „jogosultság-könyv”,⁸⁷ ami emberi jogi vagy jurisztokratikus irányú tartalommal telítendő.⁸⁸ Megindulnak hát a jobbító szándékok,

⁸³ LAUTENBACH i. m. 211.

⁸⁴ Joseph RAZ: *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*. Oxford, Clarendon Press, 1979. 211.

⁸⁵ Klasszikus megnyilvánulása ennek a szándéka szerint a jog belső technológiai minimum-szükségeit kifejtő Lon L. FULLER: *The Morality of Law*. [Storrs Lectures on Jurisprudence 1963] New Haven, Yale University Press, 1964.; a törvényhozás ideálképét megfogalmazó Norberto BOBBIO: *Le bon législateur. Logique et Analyse*, vol. 14., no. 53/54. (1971) 243–249.; továbbá MACCORMICK i. m.; valamint Robert SUMMERS: *The Ideal Socio-Legal Order: Its »Rule of Law« Dimension*. *Ratio Juris*, vol. 1., no. 2. (1988) 154–161.; és Robert SUMMERS: *A Formal Theory of Rule of Law*. *Ratio Juris*, vol. 6., no. 2. (1993) 127–142.; s végül USA Legfelső Bíróságának konzervatív originalistájaként a „rule of law = rule of rules” felfogását valló Antonin SCALIA: *The Rule of Law as a Law of Rules*. [Oliver Wendell Holmes Lecture at Harvard University (February 14, 1989).] *University of Chicago Law Review*, vol. 56., no. 4. (1989) 1175–1188. Vö. még Manuel ATIENZA: *Contribución a la teoría de la legislación*. *Doxa*, no. 6. (1989) 385–403.; BORNEMAN i. m. 40–41.; J. D. HEYDON: *What do we Mean by the Rule of Law?* és Richard EKINS: *Rights, Interpretation and the Rule of Law*. In: Richard EKINS (ed.): *Modern Challenges to the Rule of Law*. Wellington, LexisNexis NY, 2011. 19–22. ill. 165–166.

⁸⁶ BINGHAM i. m.

⁸⁷ Ronald DWORIN: *Political Judges and the Rule of Law*. *Proceedings of the British Academy*, vol. 64. (1978) 262.; ezt még megerősíti Paul P. CRAIG: *Formal and Substantive Conceptions of the Rule of Law: An Analytical Framework*. *Public Law*, (1997) 479.

⁸⁸ JURGENS i. m. Appendix I, 1-c-3.

bármilyen túlzást egy még nagyobb túlzás ír felül: elsőbbségi verseny ez, vágyak szabad keveredésével, mígnem a mindentmondás szándéka semmitmondásba bukik bele.⁸⁹ „Ha túl sok társadalmi célnak áldozunk a jogállamiság oltárán, meddővé és üressé tehetjük a jogot.”⁹⁰ – mondja egy oldal. És a másik véglet? „Az igazságosság akarásában a jogállamiság üres edénnyé lett, melybe mindenki beleönti egy jobb holnap reményeit.”⁹¹ És mégis... Ha zúdulni kezd egy áradat⁹² vagy a gondtalanságról álmódó jövő,⁹³ előáll a falánk gömböc kísértése, addig dagasztva magát, míg szétpukkad. Mert „folyamatosan inflálódik a »jogok katalógusa« annak folytán, hogy ténybeli körülmények jogok vagy normatív közbeszűrésök egymásra következő »generációinak« immár irány- és értékvesztett felhalmozódását termelik ki magukból.”⁹⁴ Sohasem lezáruló út lesz ebből, amit véletlenül egymásra rakódó megfontolások szegélyeznek. S ha ezen igények rokonszenvvel találkoznak, úgy azt is fel kell már vállalniok, hogy elfogadás esetén az állam mindehhez olyan feltételeket biztosítson, amelyek ezek tényleges megélhetését is lehetővé teszik. Ám – figyelmeztetnek – csak az igény megfogalmazásának szavai elvontak, az általuk építendő jogosultságokból azonban már végtelen változatoságú konkrét életdarabok lesznek. „Bármely elmélet, amely egy közösség való életének összefüggéseitől függetlenül szeretné felfogni a jogokat, vak lenne voltaképpeni jelentésük és az iránt, hogy tényleg hatékonyan építhesse be ezeket az emberek mindennapi életébe.”⁹⁵ Ennélfogva minden valóra váltási törekvésnek magában kell foglalnia „nemcsak az egyén polgári és politikai jogainak védelmét és előmozdítását egy szabad társadalomban, de olyan társadalmi, gazdasági, oktatási és kulturális feltételek megteremtését is, amelyek közepette jogos vágyainak és méltóságának érvényesülése biztosítható.”⁹⁶

⁸⁹ Pl. SELLERS i. m.

⁹⁰ RAZ i. m. 229. Amit csaknem hivatalosan megerősít Paul CRAIG: *The Rule of Law*. [Appendix 5.] In: [House of Lords Select Committee on the Constitution, 6th Report of Session 2006–07] (ed.): *Relations between the Executive, the Judiciary and Parliament*. House of Lords Paper 151; London, The Stationary Office, 2007. 100.: „ha a joguralomnak fel kell ölelnie »jó törvények« szükségét [...] is, úgy a fogalom elveszíti önálló funkcióját”.

⁹¹ PEERENBOOM i. m. 1. és 13.

⁹² Például Thomas CAROTHERS: *The Rule of Law Revival*. In: Thomas CAROTHERS (ed.): *Promoting the Rule of Law Abroad: In Search of Knowledge*. Washington (D.C.), Carnegie Endowment for International Peace, 2006. 4. még annyi többletet indítványoz, hogy a joguralom követelményhalmazába besorolhassa „az utolsó fél évszázadban egyetemes emberi jogi státust nyert politikai és civil szabadságok szentként őrzését és fenntartását”.

⁹³ Pl. Philip SELZNICK: *Legal Cultures and the Rule of Law*. In: Martin KRYGIER – Adam CZARNOTA (eds.): *The Rule of Law after Communism: Problems and Prospects in East-Central Europe*. Aldershot–Brookfield, Ashgate, 1999. 21–38.; és Adriaan BEDNER: *An Elementary Approach to the Rule of Law*. *Hague Journal on the Rule of Law*, vol. 2., no. 1. (2010) 71–72.

⁹⁴ ZOLO i. m. 38.

⁹⁵ Cameron STEWART: *The Rule of Law and the Tinkerbell Effect: Theoretical Considerations, Criticisms and Justifications for the Rule of Law*. *Macquarie Law Journal*, vol. 4 (2004) 7. <http://www5.austlii.edu.au/au/journals/MqLJ/2004/7.html>

⁹⁶ *Declaration of Delhi* (1959) https://en.wikisource.org/wiki/Declaration_of_Delhi. LAUTENBACH i. m. 23. értelmezésében az, hogy ez egyébként tényleg elvárható legyen, a benne megjelölt értékek korábbi vállalásához kötött.

A joguralom/jogállam gondolata természetszerűleg úgyszintén megjelenik a nemzetközi világban, már-már közösnek tekintett – mert globalizálni szándékolt – civilizációnk úgyszólván valláspótlékeként, merthogy korábbi emberi értékvállalások és igazodások helyettesítőjeként, vagyis kultikus hívószóvá váltan, az emberi jogokkal együtt. Terepe itt kettős, amennyiben nemzetközi szervezetek közvetlenül érvényesítik igényként, míg az államok belső jogát illető számonkérésként szintén többnyire nemzetközi szervezetek közvetítik.

Az első vetület, jelesül hogy ezen igényt a *nemzetközi jogra*, aktoraira és aktusaira vonatkoztatásák, önmagában természetes jelenség. Ráadásul a közös mag peresíthetőségben láttatása nemzetközi terepen éppen gondolhatónak tetszik. De mivel szuverén államok a nemzetközi jog alanyai, nehezen képzelhető el egy ezek összességének s kiváltképpen világorulom-közeli részeinek megítélésére képes döntő fórum, így pedig eleve féloldalas, lényegét veszítő s így pótcselekvés gyanúját keltő az egész vállalkozás.⁹⁷

Erre tekintettel ugyanakkor az angol, német és francia változatokra adott válaszainkat is újra kell gondolnunk, hiszen elvileg minden állami-jogi berendezkedésre áll ez az ellentét. Nos, az angol fejlődés egyik motorja volt az ellentét a királyi zsarnokság s a mindenkor függetlenként tisztelt bíraskodás között. A német fejlődésben kétpólusúság inkább a törvényhozó s a végrehajtó kettősségében lehetett. Ámde mind a németeknél, mind a franciáknál hiába tematizálták a jogállamiságot, ennek biztosítására az alkotmánybírói kontroll megelégedése igencsak későn, alig fél évszázada sikeredett. Ennek ellenére a jogállamiságnak államra vonatkoztatása eleve hiányos, hiszen részleges maradt, ráadásul (abszolútizmus korabeli emlékek máig ható előítéletességbe átmentődése okán) csak idővel találhatta meg a kellő eszközt, ami viszont – hallgatólagosan – az állam egyik alkotóját játssza ki egy másikkal szemben.

A nemzetközi világban két évtizede az *Egyesült Nemzetek* főtitkára indította kampányát a joguralom tiszteletére. Tisztelendő, de jogi erővel nyilvánvalóan nem rendelkező megnyilatkozásába belezsúfolta mindazt, amit jog- és államéletből összehordathatott.

„A ‘joguralom’ – mondta⁹⁸ – kormányzati elvre utal, melyben az állammal együtt minden köz- és magánszemély, intézmény és szervezet számadással tartozik a nyilvánosan kihirdetett, egyenlően végrehajtott és független bíróságoktól kikényszerített, a nemzetközi emberjogi normáknak és irányelveknek megfelelő törvényeknek. Olyan intézkedéseket is megkövetel, amelyek biztosítják a jog felsőségének, a törvény előtti egyenlőségnek, a törvényes elszámoltathatóságnak, a törvényalkalmazás tisztességességének, a hatalomelválasztásnak,

⁹⁷ LAMM Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Jog – Állam – Politika*, 2009/2. 3–29. summája erőteljes igenlés már meghozott döntések applikációiban – azaz végrehajtási területeken –, miközben „igen, de mégsem úgy és mégsem annyira” típusú erős fenntartások a döntéshozatal és maga a döntéshozói eljárás, azaz az államszuverenitás-képviselőik megítélhetősége tekintetében.

⁹⁸ Kofi ANNAN: The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies. *Report of the Secretary-General*, Doc. S/2004/616, 23 August 2004, 6. szakasz.

a döntéshozatalban részvételnek, a jogbiztonságnak, az önkénytől mentességnek, valamint az eljárási és jogi átláthatóságnak az elveit.”⁹⁹

Ehhez képest a *Világbank*¹⁰⁰ és az *OECD*¹⁰¹ ugyanekkor született meghatározásai formálisak – leginkább Fuller régi jogtechnológiai szempontjaira¹⁰² emlékeztetnek. S említendő, hogy az Európai Unióban pontosan a joguralmi kérdések szakértésére rendeltetett *Venecei Bizottság* sem ment túl e körön még alapvetései részletező lebontásakor sem.¹⁰³

⁹⁹ Figyelemreméltó, hogy a „nemzetközi emberjogi normák és irányelvek” követésének becsempészésével végső soron maga is a körülhatárolhatatlanságot szentesíti.

Az ENSZ-ben résztvevő államok mind saját érdekek mentén cselekszenek s ezek nyilván eltérnek egymástól. Ezek mentén ügýtől ügyig haladva mégis csoportokat generálhatnak, ami regionálisan vagy történelmi okokból stabil tömbösödésekké is vezethet. Érdemes végiggondolni, hogy például akár csak migráció ügyében mely országok a kibocsátók és melyek a befogadásra kiszemeltek, továbbá melyek azok, amelyek egy harmadik kategóriát képeznek.

¹⁰⁰ „Jogállam ott érvényesül, ahol (1) a jog a kormányzatot is köti; (2) a társadalomban minden személyt jogilag egyenlő bánásmódban részesítenek; (3) a törvény elismeri és védi minden egyén emberi méltóságát; és (4) mindenki számára hozzáférhető az igazságszolgáltatás. A jogállamiság átlátható törvényhozást, tisztességes törvényeket, kiszámítható végrehajtást és elszámoltatható kormányzatokat követel a rend fenntartása, a magánszektor növekedésének elősegítése, a szegénység elleni küzdelem és a legitimitáció érdekében.” [The World Bank Legal Vice Presidency] (ed.): *Initiatives in Legal and Judicial Reform*. 2004. Ed. [Washington (D.C.), The World Bank]. 2–3. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/139831468778813637/pdf/250820040Edition.pdf>

¹⁰¹ „[A] jogállamiság az alábbi különálló, de együtt előrehaladó alapelemekből tevődik össze: (1) Közös alapvető szabályok és értékek, amik kötelezőségében egyetértés áll fenn (alkotmányosság). Ez vonatkozhat íratlan és írott alkotmányra egyaránt. (2) A kormányzat törvény alá van rendelve. (3) A törvény értelmezése független és pártatlan igazságszolgáltatás során történik. (4) A jogalkalmazók következetesen, tisztességtelen megkülönböztetés nélkül járnak el. (5) A jog átlátható és mindenki számára hozzáférhető, különösen a sérülékeny emberek számára, kiknek legnagyobb szükségük van védelmére. (6) Hatékonyan és időben történik a jogalkalmazás. (7) Törvény védi a jogokat, különösen az emberi jogokat. (8) A jog változtatása csakis egy önmagában átláthatóan, elszámoltathatóan és demokratikusan kialakított folyamatban történik.” *Equal Access to Justice and the Rule of Law*. OECD Development Assistance Committee (DAC) Mainstreaming Conflict Prevention. (2005). Idézi [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)] (ed.): *Report on the Rule of Law*. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). [Study No. 512 / 2009 CDL-AD(2011)003revOr. Engl.] 27. szakasz, 7. <https://rm.coe.int/1680700a61>

¹⁰² FULLER i. m. Követelményeinek tisztán hatékonyságot célzó eszközjellegű technológiai előfeltételeként értelmezésére ld. Csaba VARGA: Lon L. Fuller *The Morality of Law* (New Haven & London: Yale University Press 1964) viii + 202 [Storrs Lectures on Jurisprudence 1963]. *Állam- és Jogtudomány*, 1970/2. 407–408. [és <http://mek.oszk.hu/14500/14525/> 66–67.]; ezen utóbbi értelemben még David LYONS: *Ethics and the Rule of Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984. 77.

¹⁰³ „(1) A jog hozzáférhetősége (vagyis hogy érthető, világos és kiszámítható legyen); (2) a jog szerinti jogosultság kérdéseiben általában jogi (és nem diszkrecionáris) döntésnek kell születnie; (3) törvény előtti egyenlőség; (4) a hatalmat jogszerűen, tisztességesen és ésszerűen gyakorolják; (5) az emberi jogokat oltalmazzák; (6) biztosítják a viták indokolatlan költség és késedelem nélküli rendezését; (7) a bírósági eljárásoknak tisztességesek, és (8) az államok eleget tesznek a nemzetközi és a nemzeti jogban vállalt kötelezettségeiknek.” [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)] (ed.): *Report on the Rule of Law*. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). [Study No. 512 / 2009 CDL-AD(2011)003revOr. Engl.] 37., 41., 60.

Ami a bennünket közvetlenül érintő *Európai Unió* jogállam-felfogását illeti,¹⁰⁴ elvileg mind alapszerződési (chartális), mind saját bírósági megnyilatkozásai szerint egyaránt megnyugtatónak kellene lennie. Alapdokumentumai jogállam- említéseit nem meghazudtolva luxemburgi bírósági döntése is világosan kijelölte kötelező szabályköre alapját s a joguralmi ellenőrzés zártkörű lehetőségeit:

„az Európai Gazdasági Közösség jogállamiságon alapuló Közösség, amennyiben sem tagállamai, sem intézményei nem kerülhetik el annak felülvizsgálatát, vajon az általuk elfogadott intézkedések összhangban vannak-e az alkotmányos alapokmánnyal, a szerződéssel. Különösen [...] a szerződés hozta létre a jogorvoslatok és eljárások teljes rendszerét abból a célból, hogy a Bíróság ellenőrizhesse az intézmények által elfogadott intézkedések jogszerűségét”.¹⁰⁵

E megnyugtató hatásban nyilván közrejátszott, hogy felépülésében és működésében az európai jog a nap- és bolygórendszer analógiájára emlékeztetve polarizáltan többszörös, s így valódi állapotát éppen az ezek kölcsönös játékból formálódó mindenkori állás jelzi.¹⁰⁶ Az uniós bírósági gyakorlat elemzése pedig ama felismeréshez vezetett, hogy a centrifugalitás és centripetalitás egyidejű kettősségében az uniós központ és az egyes államok jogai közt hosszabb távon előnyösebb a kölcsönös egymásra figyelés, mint bármiféle szembenállás, hiszen e területen szintúgy akkor remélhető „a legnagyobb siker, ha az a meglévő nemzeti joguralmi hagyományokra épül.”¹⁰⁷

Végezetül az a körülmény, hogy Közép- és Kelet-Európa néhány állama jogállamként határozva meg magát alkotmányában, alkotmánybíróságaik ennek aktivista megtermékenyítésével visszas döntésekhez is eljutottak,¹⁰⁸ a jelen összefüggésben csak fi-

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e); végül kiegészítve a *Rule of Law Checklist* CDL-AD(2016)007 [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e) sorozatával.

¹⁰⁴ Ld. pl. Laurent PECH: The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union. *Jean Monnet Working Paper Series*, No. 4/2009.

¹⁰⁵ E.C.J., April 23, 1986, *Les Verts v. Parliament*, 294/83, Rec. 1339, § 23.

¹⁰⁶ Vö. VARGA (2009) i. m. VIII. fejt.

¹⁰⁷ LAUTENBACH i. m. 217. Kérdéses, hogy mely szerv és minek a nevében ítélné meg, netalán írhatna felül egy szuverént saját állama belső jogának s jogállamiságának kérdésében, ráadásul szembemelve az alkotmányos identitáshoz fűződő (bár a *mainstream*től egyre inkább kétségbe vont) joggal, ami egyébként szintén lényegileg vitatott fogalom, „mivel nincs egyetértés abban, hogy mit jelent vagy mire hivatkozik” – Michel ROSENFELD in: Michel ROSENFELD – András SAJÓ (ed.) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. [Oxford Handbooks in Law] Oxford, Oxford University Press, 2012. 35. fejt., Abstract –; egyútt „a határozottság javíthatatlan hiányával, ami pedig elkerülhetetlenül önkényességhez vezet” – Federico FABBRINI – András SAJÓ: The Dangers of Constitutional Identity. *European Law Journal*, vol. 25., no. 4. (2019) 457–473.; és Tímea DRINÓCZI: Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution – A Regional Approach. *German Law Journal*, vol. 21., no. 2. (2020) 105–130.

¹⁰⁸ Vö. VARGA Csaba: *Jogállami átmenetünk: Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] Budapest, [AKAPrint], 1998. <http://mek.oszk.hu/14700/14759/> és VARGA Csaba: *Jogállami? átmenetünk?* [PoLisZ sorozat könyvei 5] Pomáz, Kráter, 2007. <http://mek.oszk.hu/14800/14850>

gyelemfelhívás arra, hogy a joguralom/jogállam eszméjének nem önmagában van az ereje. Ha van ereje egyáltalán, úgy ez áldásaiból árad, abból a Dicey emlegette *közvéleményből*, amely hosszú távon maga a fenntartó ereje annak, hogy egyáltalán ápolják. Vagyis a joguralmi megvalósulásoknak kell biztosítania a társadalom helyeslését ahhoz, hogy ez maga az elv populáris igenléséhez vezessen. Mert „ha olyan gyakorlatiatlan, sőt nemkívánatos ideálként képviselik, hogy az emberek már nem is törekszenek megvalósítására, úgy gyorsan el fog tűnni és a társadalom hamarosan visszaesik az önkényes zsarnokság állapotába.”¹⁰⁹

4. A hivatkozások valós tartalma

Nehéz gondolkodni valamiről, amiről majdhogynem semmit sem tudunk. És nehéz értekeznünk valamiről, amiről azt gondolunk, amit akarunk. S egy efféle vállalkozás értelmetlensége egyenesen abszurdításba fordul át, amikor ily módon éppen minősíteni kívánunk valamit. Merthogy a minősítés feltételezné, hogy mércét tartva magunk elé, tárgyunkat azon megmérve megtudjuk, vajon megfelel-e annak. Ám ha a mérce tetszőleges, úgy mérésünk is tetszőleges lesz – álmérés, hiszen rokon- vagy ellenszenvünknel többet aligha fejez ki. Nos, bármennyire normalitást nélkülöző egy ilyen eljárás, pontosan valami hasonló zajlik már évek óta az Európai Unióban. Abban az Unióban, amelyhez és amelynek az utolsó viláégés óta zavartalan békében felnőtt s reményeink szerint bölcsességben gyarapodott nemzeteihez a ránk erőltetett diktatúra bukása után őszinte szívvel, jogos történelmi visszatérés érzetével csatlakoztunk. S az előbbi visszhangjaként és egyben felkorbácsolójaként ez zajlik hazánkban is. Ellenséges, megszegyenítéssel próbálkozó, nyíltan zsaroló perpatvar ott, s boldog-boldogtalan hangoskodóktól előkapdosott mércétlen mérce mindenütt – mintha lehetne bárkinek is valamiféle rejtett ismerete a tárgyról azon túl, mint amit mesterségesen hagyományteremtő célú mozgalmak vagy éppen szóhangulatok sugallnak.

Ha egzakt tudományt szóltatunk meg, az bármiféle nyelven jelent valamit, mert megfigyelésen, törvényszerűség-megfogalmazáson, szabatos meghatározáson alapszik. Epp a jogban lenne ez másként? Ahol bármi, amit mondunk, nem leírás, szóbeli tükörkép, hanem előírás, hivatalos várakozás, kötelező mérce, és pontosan azáltal, hogy ezt a jog állami kényszerrel fedezett érvénnyel teszi?

Kérdésünk tárgya gyakran helyettesítő, mert más fogalmakkal annyira egybefonódó, hogy helyenként felesleges is. Amiként a mai német közjogban láhattuk, hogy a ‘jogállam’ nem több, mint az Alaptörvény tételesen felsorolt követelményeinek garantált megvalósulása a gyakorlatban, ahol tehát majdhogynem szójáték zajlik a termi-

¹⁰⁹ Friedrich A. HAYEK: *The Constitution of Liberty*. [Chicago], Chicago University Press, [1960]. 205.; Noel B. REYNOLDS: Grounding the Rule of Law. *Ratio Juris*, vol. 1., no. 1. (1989) 7. szerint „Ha az emberek joguralmat nem remélve már nem is ragaszkodnak ahhoz vagy hivatalosan kiforgatják azt, akkor korrumpálódva a joguralom hamarosan akaraturalomnak adja át helyét.” Ezért hangsúlyozza Richard H. PILDES: The Destruction of Social Capital through Law. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 155., no. 5. (1996) 2058., hogy a mesterséges jogi értelem nem távolodhat el a mindennapi józanság közértelmétől: „a jog önmegsemmisítő lesz, mihelyst aláassa azon társadalmi normákat, amik szükségesegek ugyanezen jog hatékonyságához.”

nussal, olyasféle csiki-csuki, mint az emberi jogoknál. Ahol ti. kívülállóként úgymond ‘emberi jogok’ nevében ostromolják a jog kapuját, hogy mindenki mást tűrésre, esetleg finanszírozásra kényszerítve abba vésessék bele igényüket. Am mihelyest sikerrel jártak, a jog tengerében már közömbös lesz, hogy mindez milyen mezben is történt.¹¹⁰

S ráadásul e tárgy mindenkori tartalma nem olyasmi, ami van, hanem aminek lennie kellene, vagyis nem valami fennállóan a tükre, hanem *vágyképe*, eszménye, ideálja csupán.¹¹¹ Olyan tökély, amely felé vallói csak igyekezhetnek, hiszen elérése eleve lehetetlen lévén, legfeljebb közelíthetnek.¹¹²

Visszatérve tehát alapkérdésünkre: miről is beszélünk? Röviden kifejezve: mind a hatalommal, mind önnön farkasaként a másikkal is szemben álló ember számára lehetőségként biztosított jogok és értékek egymás mellé sorolt halmazáról. S mivel a legkülönbözőbb kívánalmak szerepelnek benne, ezeknek egyszerre és ugyanazon teljességgel megfelelni egyszerűen nem lehetséges, mivel egymással versengő támogatásuk egymás kioltásához vezetne. Így tehát bármely konkrét helyzetben mérlegelés, kompromisszum-teremtéssel történő egyensúlyozás szükséges ahhoz, hogy a jogállami kívánalmaknak az adott helyzetben relevánsnak tekinthető összessége egyáltalán optimálisan teljesíthető legyen.¹¹³

Így ha történetesen élhetnénk is fogalmával mérceként, megválaszolása még adott időben, kultúrán és hagyományon belül sem történhetné egyszerű igennel vagy nemmel, merthogy hosszas bemutatást, példázások sokaságát, érvek és ellenérvek kiegyenlítődségét feltételeznék ez.¹¹⁴ Ezért sem megvalósítása vagy meg-nem-valósítása éles kettősségről nem beszélhetünk, amiként arról sem, hogy valamiféle kontinuumban elképzelve többé vagy kevésbé sikeresen vagy átmenetek közti fokozatossággal közelíthetnénk.¹¹⁵ Merthogy mérlegünk nem „igen” vagy „nem” feltétlensége közti fé-

¹¹⁰ Vö. VARGA Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás*, 2013/2. 1–15. http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf

¹¹¹ Pl. Michael OAKESHOTT: The Rule of Law. In: Michael OAKESHOTT: *On History and Other Essays*. Totowa (N.J.), Barnes & Noble, 1983. 178. Ez „jogi eszmény” LAUTENBACH i. m. 23., pontosabban „egy igazságosabb világ felé mutató törekvéseink eszménye” PEERENBOOM i. m. 1. számára.

¹¹² „A joguralom számos területe szintén eszmény csupán. Remélhetjük bár, hogy ezeket szorosan megközelítjük, de teljesen elérni sohasem tudjuk.” HAYEK (1960) i. m. 205.

¹¹³ A jogban axiomatikus alapvetés – pl. VARGA Csaba: A jog belső szerkezete. In: VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 387–397. <https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf> –, hogy minden viszonylagos: a szabályanyagban minden a dogmatikaiként jelölhető pozíciók függvénye, nyelvi kifejezésként pedig az érvényesülő konvencionálisok függvénye. Ezért írhatta Izrael legfelső bíróságának legutóbbi jogtudós elnöke – Aharon BARAK: *Human dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 6. ill. 119. –, hogy mivel a jogban minden „történelmi, kulturális, vallási, társadalmi és politikai összefüggésektől” meghatározott, elvei sem egyebek, mint „egymással kiegyensúlyozandó állandó ütközések” pillanatnyi eredményei.

¹¹⁴ Amiért is nyilván megtisztelő fejleménynek illenék tartanunk, hogy ötszázhusz millió lakosából az Unió pontosan egy csupán félig-meddig egyetemvégzett, de bármiféle voltaképpeni tanult szakmába még bele sem kóstolt középkorú hollandusra (vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Judith_Sargentini) bízta hazánk tekintetében éppen jogállamisága megítélését.

¹¹⁵ „A joguralom maga megszakítatlan folyamatosság, nem pedig valamiféle ‘igen’ vagy ‘nem’ kettőssége, s ezért megvalósítása is csak kisebb vagy nagyobb mértékben gondolható.” Paul GOWDER: *The Rule of*

lig-meddig tartományokban, hanem *bármilyen határozott válasz lehetetlenségében* rejlik. Hiszen valóságos konkrét helyzetekben sohasem egy fogalomból elvontan kibontható igényösszegés érvényesül, hanem irányok és tartalmak, egymást kioltó üzenetek közti kompromisszumkeresés, aminek a minőségéről – éthoszáról, értékvezéreltségéről – viszont tőszavakban aligha beszélhetünk.¹¹⁶

Maga e tartalom azonban leggyakrabban vegyes, és szabadon bővíthető. Alaprége minden esetben a jog jelenléte, kellő formalitása és követettség, s e fölé olykor érdemi tartalmakat rendelnek. Amik esetenként általános alapértékek, hovatovább egybe is olvadva minden egyébbel, mint amilyen a demokrácia, hatalommegosztás, emberi jogok és hasonlók.¹¹⁷ Ez magyarázza például a német jogállamiság-felfogás kísérteties közelségét ahhoz, hogy egyszerűen államformatani elem legyen.¹¹⁸ Ám minél inkább általánosodik, annál inkább elveszíti megkülönböztethetőségét, s ezzel egyáltalán értelmét is.

Mit takar hát? Az ember *civilizációs ön-nemesedésében* fogant ideál ez: eszmény, amit jogunktól, annak használatától várunk. Német földön az állam talajáról gondolván, angol földön a bírói hatalom által uralt esetjogra konkretizálva, francia földön pedig az alkotmány hangsúlyával – úgy és olyanná alakultán, ahogyan véletlen találkozásokkor országok, népek, kultúrák tanultak egymástól. Neve tehát akkortól van, amikor leírták; és úgy értették, ahogyan akkor gondolták – majd, ha hegemoniába kerültek, saját változatukat esetleg az emberiség egyetemes mintájává kikiáltva másokra is kiterjesztve általánosítani próbálták.

Mert a jogállam gondolata nem elvont, merő absztrakciókból szerkesztett szülemény, hiszen sohasem volt vagy lett más, mint ami értékvállaló válaszok kikínálásában egyes országok saját jogában és kultúrájában felmerült kihívásokra formálódott. Angliában tehát így, Hollandiában úgy, Itáliában pedig amúgy. S bár kulturális érint-

Law in the Real World. New York, Cambridge University Press, 2016. 26.

¹¹⁶ Ahogy a német alkotmánybíróság leszögezte, csakis az összes körülmény figyelembevételével ítéltethető meg bármely helyzet. Ennek megfelelően „konkretizálendő az alkotmányos elv a ténybeli körülményektől függően”. IBVL14/76 [Urteil vom 21.06.1977] 193. szakasz. <https://openjur.de/u/60105.html>

¹¹⁷ *Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE* (29 June 1990). 3. szakasz. https://www2.ohchr.org/english/law/compilation_democracy/csce.htm szerint „a demokrácia a joguralom fogalmában benne rejlik”, JURGENS i. m. B/5. szakasz pedig az emberi jogokkal karöltve „három fogalom hármasságát” említi. Végül Simon CHESTERMAN: *An International Rule of Law? The American Journal of Comparative Law*, vol. 56., no. 2. (2008) 361. kifejezetten elismeri, hogy „a joguralom olykor a trójai ló szerepét játssza olyan további politikai célok elérése érdekében, mint a demokrácia, az emberi jogok, vagy valaminő sajátos gazdaságpolitika exportja.”

¹¹⁸ Pl. Paul TIEDEMANN: *The Rechtsstaat-Principle in Germany: The Development from the Beginning until Now*. In: James R. SILKENAT – James E. HICKEY Jr. – Peter D. BARENBOIM (eds.): *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. [Ius gentium: Comparative perspectives on law and justice 38] Cham, Springer, [2014]. 170–192. Nem véletlen, hogy a magyar szocialista irodalom – így SZTODOLNIK László: *A jogállam eszméjének színváltozásai. A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái*, 1963/1. 143–163.; PÉTERI Zoltán: *Új törekvések a jogállam-eszme körül. Jogtudományi Közöny*, 1973/6. 309–316.; TAKÁCS Albert: *A jogállam társadalmi és jogi feltételei. Jogtudományi Közöny*, 1986/11. 521–530.; FICZERE Lajos: *Szocializmus és jogállamiság. Jogtudományi Közöny*, 1988/3. 105–111. – még döntően államtudományi problematikaként tárgyalta a jogállamiságot.

kezesek során csiszolódhatott, közös elnevezést szülve általánosodhatott, de nem volt és maradt más, mint igény jele, *irányjelzés*: egyes nemzetek önnemesedési törekvése lehetőségeinek és előrelépési útjainak gyűjtő közege inkább, semmint leltár vagy bármiféle befejezettség.¹¹⁹

Ráadásul maga a fogalom is mánkra jellemző mocsárküzdelemben alakult tovább az utóbbi időkben. Mai divatbajövetele előtt használhatta ugyan jogirodalmunk, de legfeljebb bő szókészlete, csaknem fecsegése részeként. Többnyire csoportjelzőként, tehát meghatározott kultúra civilizációs előrelépése kifejezőjeként. Másra persze nem is lehetett volna használni, hiszen sohasem lett a jogban operatív terminus. Fontos szó lenne? A teljes XX. század német történelmének ezer legfontosabb dokumentumai közt mindössze háromszor említik, de sohasem hangsúllyal vagy meghatározóként.¹²⁰ A Harmadik Birodalom legyőzése után a bonni Alaptörvény a tartományok alkotmányos rendjének megnevezéseként használja, de önálló jelentés nélkül, hiszen az Alaptörvényében amúgy már rendezetteket rendeli hozzá. Ezért is alkotmánybíráskodás lett a védelmezője, hiszen az alkotmányosságban már eleve benne rejlik.

Második világháború utáni előretörésében legalább annyira piszkos, mint fennkölt szerepet játszott és játszik. Mert a segítségével végzett megszügyenítő zsarolás *hatalomkiterjesztést* szolgál: szép új világunkban immár béke honol, melyben háború tiltottsága okán a gazdasági térfoglalás, a tőkepiaci úton történő uralomszerzés lép előtérbe. Egyszerre amerikai és globális érdek, hogy nemzetközi gazdasági tranzakciók számára egységes, átlátható, biztonságos, a megszokott rutinnal bejárható jogi környezetet teremtsenek, amihez saját berendezkedésük átmásoltatása kínálkozik legegyszerűbbnek. A világ eddig elhanyagolt tájain sorjázni kezdenek hát különféle felzárkóztató és modernizációs programok. Érdekvezérelt hazudozással erre még rásegít a tudomány, mondván – bár a bizonyításban már megbukván –, hogy korreláció áll fenn egyfelől a joguralom és másfelől a gazdasági fejlettség s teljesítmény szintje között.¹²¹

¹¹⁹ CHESTERMAN i. m. 361. szerint „inkább eszköznek, semmint célnak, s inkább feladatnak, semmint állapotmeghatározásnak” kellene tekinteni e „politikai ideált”. Mindazonáltal csodálkozásra kell késztesse, hogy a nyugati világban még ez a kezdetleges és ki nem bontott felismerés is kivételnek számít.

¹²⁰ 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert. 2020. https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokumente_de&l=de&viewmode=2

¹²¹ A Világbank még alig másfél évtizede is azt kommunikálta, hogy „a joguralom a fejlődés előfeltétele” – [World Bank] (ed.): *Initiatives in Legal and Judicial Reform*. Washington (D.C.), The World Bank, 2004. 2. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/139831468778813637/pdf/250820040Edition.pdf>. Vö. még Kenneth W. DAM: *The Law-growth Nexus: The Rule of Law and Economic Development*. Washington (D.C.), The Brookings Institution, 2006. és GOWDER i. m. 3.

Merő coincidienciát lát ezek esetleges összefüggésében Hiroshi MATSUO: The Rule of Law and Economic Development: A Cause or a Result? In: Yoshiharu MATSUURA (ed.): *The Role of Law in Development: Past, Present and Future*. [CALE Books 2] Nagoya, Nagoya University Center for Asian Legal Exchange, 2005. 59–70.; és Stephan HAGGARD – Lydia B. TIEDE: The Rule of Law and Economic Growth: Where are we? *World Development*, vol. 39., no. 5. (2011) 673–685.

A korreláció-igényt egyértelműen visszautasítja Asli ÖZPOLAT – Gulsum Gunbala GUVEN – Ferda Nakipoglu ÖZSOY – Ayse BAHAR: Does Rule of Law Affect Economic Growth Positively? *Research in World Economy*, vol. 7., no. 1. (2016) 107–117.

Hiába cáfol az élet, az érdek erősebb. Pontosan az a két giga-szervezet ügyködik legaktívabban ebben, amely leglátványosabb deficitjét éppen a demokrácia és a joguralom terepében mutatja fel. Hiszen az *Egyesült Nemzetek Szervezetéről* és az *Európai Unióról* állapítja meg rendre az irodalom, hogy külső hatások befogadása elől elzárkóznak, intézményi szerkezetükkel s erejükkel pedig legelőbb is arra koncentrálnak, hogy saját hatalmi játékokat a vitathatóságnak még a lehetősége ellen is bebiztosítsák, és jogkibocsátásukat bármiféle változás kiprovokálásának az ellehetetlenítésével eleve bebetonozzák. Mert „jogának a belső és külső vitatás lehetőségétől is megóvása pontosan az ellentéte annak, amit klasszikus értelme szerint a jogállamiság jelent.”¹²²

Bontsuk ki tehát teoretikusan, hogy mi is voltaképpen az, amit eddig mindközönségesen joguralomnak vagy jogállamnak neveztünk. Jellegét, irányát, létmeghatározását három évtizede egy a Bibó Szakkollégium frissen végzett jogászaitól meghívott oxfordi híresség világította meg, paradoxikus hangvétellel hívva fel arra hallgatóságát, hogy jogállamiság-ügyben tudós könyvek helyett józan eszükre hallgassanak. Mert könyveiben minden kor minden nemzete csakis saját kikínlódott tapasztalatokon átszűrt idealisztikumokat fogalmaz meg e címen. És bár kétségtelenül szép dolog mások tudása, minden nációnak elsősorban mégiscsak saját feladatával kell megbirkóznia – annak győtrő kérdésével, hogy miként járjon el saját kihívásaival szemben úgy, hogy ne csak ügyének intézéseiben legyen sikeres, de egyszersmind szolgálja ezzel nemzetének és jogának civilizációs önnemesedését is. Mert jogállamiság iránti igényünkkel erkölcsi emelkedésre vágyunk, arra, hogy általa többek legyünk. És nem arra, hogy – mint alkotmánybíráskodásunk első évtizedében – bunkóként forgassák valakik fejünk felett, hogy akár nemzeti előrelépésünk fontos ügyeiben lehetetlenülve áldozatokká magunk váljunk. Röviden szólva tehát, mint kifejtette, semmiféle jogállami igény *nem szolgálhat kollektív öngyilkossági paktumként*.¹²³ Ráadásul nemcsak mi világosodtunk

Kerülő válaszként Nadia E. NEDZEL: Rule of Law v. Legal State: Where Have We Come from, Where Are We Going To? In: SILKENAT–HICKEY–BARENBOIM (eds.) i. m. 289. a nagyobb stabilitást és szabadságot, a gazdaságfejlesztés képességét egyszerűen az „angolságnak” tudja be.

Ázsia ellenben – David CLARKE: The Many Meanings of the Rule of Law. In: Kanishka JAYASURIYA (ed.): *Law, Capitalism and Power in Asia*. New York, Routledge, 1998. 28–44. s hasonlóképpen Takashi OSHIMURA: In Defense of Asian Colors. ill. Joon-Hyung HONG: The Rule of Law and its Acceptance in Asia. In: [The Mansfield Center for Pacific Affairs] (ed.) i. m. 141. ill. 149., továbbá HAGER i. m. 2–5. – a gazdasági fejlettséghez eljutásnak joguralom átvétele nélküli útját részesíti előnyben, mert idegen hagyományban nem érezheti magát biztonságban.

¹²² Dimitry KOCHENOV: EU Law without the Rule of Law: Is the Veneration of Autonomy Worth It? *Yearbook of European Law*, vol. 34., no. 1. (2015) 74–96.; Hans J. LIETZMANN: Die Europäische Union als »defekte Demokratie«? Rechtsstaat und Pfadabhängigkeit in Europa. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, vol. 33., no. 1. (2004) 19–30.; áttekintést ad HEGEDŐS Soma: A jogállamiság fogalmának teoretikai problémái az Európai Unió jogfelfogásának vonatkozásában. *Külügyi Műhely*, 2020/2. III. pont, 19–21.

¹²³ John FINNIS vallotta – *Natural Law and Natural Rights*. [Clarendon Law Series] Oxford, Clarendon Press, 1980. 274–275. –, hogy a joguralom „nem biztosítja a közjó minden vonatkozását, olykor még annak lényegét sem”, előfordulhat hát, hogy „időlegesen, de olykor drasztikusan” – egy öngyilkossági paktummal felérő jogkövetés és egy igazi államférfiúi kiállás közötti választás kényszerével – el kell térni annak teljességétől. Vö. VARGA Csaba: A joguralom és színéváltozásai idealizáció és ideokratikus

meg így, de például Izrael legfelső bírósága is,¹²⁴ hiszen egy nemzetstratégiai céljait komolyan vevő állam nem is feledheti ennek tanulságait.¹²⁵

Mindebből következően adott hely és idő tapasztalata, a *hic et nunc* sajátossága munkál bármely formájában. S ha *partikuláris*, úgy nem kiáltható ki egyetemesként, bárki próbálná is. Ami pedig ebből általánosodik, az tanulás, egymásra hatás eredménye csupán. Ámde mivel azért tanulunk, hogy magunk váljunk többé, ez sem több, mint a partikularitás újabb, fejlettebb alakváltozata.

A dolgok logikájából fakad, hogy ha jogállamiságért folytatok harcot, úgy feltételezek egy gondolatot, egy megállapodásszerű magot, aminek éppen a hiányát kérem számon. Ám bármely monográfia, tankönyv és szolgálati eligazítás kényszeresen azzal indul, hogy pontos meghatározással semmi ilyesmi nem áll rendelkezésre, csupán csak szerzői vélekedések garmadája – mindazonáltal szerzőik remélik, hogy a jog utalásaiból, valamint a hatalmas irodalomból a bűvárló mégis kihámozhat valamiféle közös mondandót. Nos, gondoljuk csak meg, miféle bűvészmutatványt feltételez e bizonytalanság harci helyzetben, egy művelti parancsnoktól, legfeljebb annak rémálmára emlékezve, amit még vezérkari akadémiái végzésekor kényes modorú, bőrfotelüket soha el nem hagyó ügyészek tanítottak néki. Mit tegyen hát? Az „Igen!” és „Értettem!” parancstenger hivatásrendjében élve most jogi dokumentumokból kirángatott felsorolásokon rágódjék? Meg önfényező szerzői csillogásokon, amiknek akkori kényszeres olvasása annyi bosszúságot okozott néki? Merthogy most, csatazaj pillanataiban, bármikori életveszélyben magának kéne fabrikálnia ezekből iránytűt, ráadásul olyat, amelyet meg kell tudnia védeni akkor is, midőn esetleg finoman borotvált uracsok nagyítóval kézben éveken át vizsgálgatják majd az ő szempillantás alatt kikényszerült parancsait. Abszurd e kép, de reális. Mert pontosan erről szól a katonai jog.¹²⁶ Amiről legfrissebb kézikönyve sem mondhat mást, mint hogy nincs benne felkínált „sablon-

nyomásgyakorlás között. *Pázmány Law Working Papers*, 2016/12. 9. http://plwp.eu/docs/wp/2016/2016-12_Varga.pdf

¹²⁴ Alig egy évtizede mondta ezt ki ítéletében – The High Court of Israel (January 11, 2012) – Asher GRUNIS bíró.

¹²⁵ Michael MITCHELL: National Suicide. *Harvard International Review*, (July 7, 2012) <http://hir.harvard.edu/article/?a=2957> írja: „ha Izrael emberi jogok iránti elkötelezettsége ütközne egy a jelenlegi identitásának megőrzéséhez szükségesnek látott politikával, megengedhetően ezen jogok iránti elköteleződésért vonná vissza, hogy diszkriminációs politikát rendelhessen el.”

Pontosan e tartás gondolkoztatott el már korábban – VARGA Csaba: »Méltón a sorshoz, alkalmas a küzdelemre«: Szellemünk és tudományunk állapotáról. *Hitel*, 2015/2. 62. [egy 2004-ben a Rákóczi Szövetség pannonhalmi összmagyar történelemtanári rendezvényén tartott nyitó előadásomon alapul-tan] –, vajon vagyunk-e még nemzet, mely ki tud állani magáért, vagy XX. századunk nehézségei már halálos letargia törődöttségébe vittek?

¹²⁶ A katonai jog világában joguralomra az ezredfordulón figyelmeztettek először: míg a [US Department of the Army Field Manual 100–2]: *Peace Operations*. (December 1994.) http://www.dtic.mil/doctrine/jel/service_pubs/fm100_23.pdf még nem említi, a [US Department of the Army Field Manual 3–07 (Field Manual 100–20)]: *Stability Operations and Support Operations*. (February 2003.) [4–106.] <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/3-07/fm3-07.pdf> már minden katonai akció fontos vetületeként tárgyalja. Mai kérdéseihöz ld. Angeline LEWIS: Defining the Rule of Law for Military Operations. *Australian Year Book of International Law*, vol. 29. (2010) 155–200. <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2010/6.pdf>

megoldás”. S bármilyen vaskos, haszna csupán annyi, hogy „jobbára kiindulópontként és kiegészítőként szolgál más anyagokhoz, és döntően az egyéni gondolkodáshoz [... mert...] a nehézség abban rejlik, hogy meg kell tudnunk: *mit* szükséges elolvasni – és nem abban, hogy találjunk *valamit* olvasni.”¹²⁷ Mindennek hágai intellektuális műhelye sem biztatóbb:

„A joguralomnak sajna nincs elfogadott meghatározása. Nemzetközi szervezetek, nem-kormányzati szervezetek, kormányzatok, ügyvédi és bírói egyesületek, politikai agytrösztök és magánalapítványok sokasága törődik azzal, hogy a joguralmat támogassa, ám mindannyian mást és mást látnak abban.”¹²⁸

Talán nem ily élesen, de erről is szól mindaz a fényesség és sötétség, ami napjainkban Brüsszel, Luxemburg és Strasbourg, valamint Velence uniós boszorkányműhelyeiben zajlik.¹²⁹

Általánosítással élve, mindenki kezében Jolly Jokerek tömege, csak épp egyikük sem árulja el előre, hogy mikor mit fog érni a kártyája. Tán még ők sem tudják. De bizonyos, hogy kinek-kinek pontosan annyit fog érni, mint amennyit bemond majd, amikor lecsapja.

Nos, közel másfél évszázada ismert tanulság szociológiából s egyéb társadalomtudományokból, hogy bármi *túlhajtása* annak ellentétébe csaphat át. Klasszikus példaként ismerten a racionalitás szélsőséges hajszolása irracionális, a túlszabályozás öszeomlást, s ezzel anarchiát eredeztethet.¹³⁰ Nem véletlen hát, ha a jogállam/joguralom gondolatának ily zabolátlan túlművelése belülről kiegészhez, elhasználódáshoz vezet. Vannak ugyan, akik világmegváltást várnak a joguralomtól, egyre többen (és egyre inkább Amerikából) azonban azok vannak, kik csak keserűséggel legyintenek, látván, hogy e nagyreményű kisedjükéből mára csak retorikai pufogás maradt. Merthogy e szép emlékü szó hovatovább annyit közöl csupán, hogy mi számomra az, amivel szembeítve megvetlek téged.

Ugyanakkor a jog kiváltképpen példa arra, hogy bármit bárminek nevezhetünk, és ez addig, ameddig joghatálya él, a normatív rendben kétségbevonhatatlanul így, és nem másként érvényesül. Emlékezzünk csak arra, hogy a római jog már pontosan „tudta”,

¹²⁷ Lt. Col. Helen BOWMAN – Lt. Col. Tim CHILD (eds.): *Rule of Law Handbook: A Practitioner's Guide for Judge Advocates 2015*. Charlottesville (Virginia), US Army Center for Law and Military Operations: The Judge Advocate General's Legal Center and School, 2015. vi. https://www.loc.gov/frd/Military_Law/pdf/rule-of-law_2015.pdf

¹²⁸ *Civil-Military Cooperation Centre of Excellence* (The Hague). (2012) <https://www.cimic-coe.org/branches/cic/cimic-innovation/advanced-cultural-competence-aac/rule-of-law/>

¹²⁹ Jobb megoldást monográfusa – LAUTENBACH i. m. 211. – sem ajánlhat: „Az Egyezmény összefüggésében a jogállamiság sokrétű rétegzett fogalom. Központi tartalma mindazonáltal kikövetkeztethető az esetjogból a releváns érvelések gyakorisága és következetessége, valamint annak alapján, hogy a Bíróság az Egyezményt miként értelmezi.”

¹³⁰ Vö. pl. Pierre SCHLAG: *The Enchantment of Reason*. Durham–London, Duke University Press, 1998. és amerikai összegzések nyomán még VARGA Csaba: Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában. *Valóság*, 2002/9. 1–10. [és <http://mek.oszk.hu/15100/15172/15172.pdf> 98–113.]

hogy bármely ismeretlen időben és helyen tengerbe süllyedt csónakban milyen sorban haltak meg egy család tagjai (persze, csak az öröklés szempontjából); hogy a klasszikus zsidó jogban az asszony néha férfi, és megfordítva; amint hogy az iszlám jogban esetleg ugyanígy behelyettesíthetővé válik a kutya és a macska. A jogalkotónak persze bármikor hatalmában állhatna – amit ténylegesen még soha sehol meg nem tett –, hogy egyszer igazán meghatározza, mit is kér számon, amikor jogállamiságot vár el egy államtól. Hiszen vagy tényállásszerűsíti, hogy mikor valósul meg vagy sérül a jogállamiság, vagy nem, de ez utóbbi esetben maradunk egy *Mädchen für alles* amorfitásánál. Ám ha definiálná, úgy persze már új ismerettárgy, nevezetesen tételes jogi tárgy lenne ebből, amelyben az válik immár lényegtelenné, hogy minek is nevezi ezután a jog. Hiszen a jogba beírással lényege alakulna át, amint ezt korábban már példáztuk az emberi jogok nevében indított küzdelem és a siker utáni szétválással.

Következtetésként talán egyértelmű, hogy tévedés lenne Brüsszel és Budapest vitájában eltérő jogállamiság-felfogást feltételeznünk. Amit láthatunk, csupán annyi, hogy hamiskártyásként az egyik fél Jolly Jokert játszik olyan kártyalapokkal, amiknek nincs határozott értéke, s így voltaképpen kártyajáték sincs, a másik pedig csak figyelmeztet erre, mint talán nem lényegtelen körülményre. Nyilvánvaló, hogy amikor csatlakozásunkkor felvállaltuk a *Rule of Law*, *Rechtsstaat* és *État de Droit* értékeit, ezek akkori felfogásának hallgatólagos elfogadásával tettük, amit senki sem tekinthetett egy bármikor bármivel újra tölthető, összevissza ráncigálhatóan üres keretnek. Hiszen ha ma megállapodunk, hogy ezentúl nem verekedek, holnap nem fogja már azt is jelenthetni, hogy hitvesemet és javaimat szintén átengedem. Új helyzetet kizárólag az jelenthetne, ha a részes államoknak szándékában s jogszerű lehetőségében állana, hogy most már kötelezően számon kérhető jogállami vagy egyéb minőségeket az Európai Unió jogaként tényállásszerűsíthető pontossággal előírjon. Ekkor és ezzel valóban mérce jönne létre, mérés is lehetővé válna, ami persze – bármilyen nevet hordozna is – immár eltérő tárgy lenne attól, mint amiről a jelen dolgozat szólott.